

6

ฟ้าดินและกลิ่นหอม:

การต่อต้านอาณานิคมกลางนครไซ่ง่อนในคริสต์ทศวรรษ 1910¹

Fragrance between Heaven and Earth:

The Anti-Colonial Movement In 1910s Saigon

กาญจนพงศ์ รินสินธุ์

Kanjanapong Rinsin

นักศึกษาระดับปริญญาเอก ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Ph.D. Student Department of History,

Faculty of Social Sciences, Naresuan University

ทวีศักดิ์ เผือกสม

Davisakd Puaksom

รองศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Associate Professor, Ph.D. at Department of History,

Faculty of Social Sciences, Naresuan University

ได้รับ 9 ตุลาคม 2566

แก้ไข 30 เมษายน 2567

อนุมัติให้ตีพิมพ์ 31 กรกฎาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสของพันธมิตรระหว่างพรรคฟ้าดินกับลัทธิปิ่วเซินกีเอ็งในนครไซ่ง่อนช่วงคริสต์ทศวรรษ 1910 ในฐานะพัฒนาการสำคัญของการต่อต้านเจ้าอาณานิคมในหมู่ชาวเวียดนาม โดยชี้ให้เห็นว่าความร่วมมือระหว่างขบวนการจากชนบทเช่นลัทธิปิ่วเซินกีเอ็งกับขบวนการที่คุ้นเคยกับ

¹บทความชิ้นนี้ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์เรื่อง “จากเมืองไพรถึงนครไซ่ง่อน: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเวียดนามใต้จากทัศนียภาพปากน้ำโขง” ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก.

เมืองหลวงเป็นอย่างดีเช่นพรรคฟ้าดินนั้น ไม่เพียงเป็นหนึ่งในบทเรียนในการต่อต้านเจ้าอาณานิคมของชาวเวียดนาม หากแต่ยังได้สร้างจุดเปลี่ยนสำคัญในประวัติศาสตร์การต่อต้านอาณานิคมในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง จากเดิมที่เคยจำกัดอยู่ในพื้นที่ชนบทอันห่างไกลหรือบริเวณเมืองบริวาร มาสู่พื้นที่ใจกลางอาณานิคมเช่นนครไซ่ง่อน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นระเบียบวิธีวิจัย โดยมีหลักฐานชั้นต้นเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับระบอบอาณานิคม อาทิ คำแถลงของอธิบดีอัยการประจำอินโดจีนที่ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1914 ร่วมกับหลักฐานชั้นรองจากตำราวิชาการต่างๆ มาอ่าน ตรวจสอบ วิเคราะห์ และแสดงออกมาในรูปของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

คำสำคัญ: ขบวนการต่อต้านอาณานิคม, พื้นที่เมือง, นครไซ่ง่อน, เวียดนาม

Abstract

This article aims to inquire about the anti-French movement organized by an alliance made up of the Heaven and Earth Society with the Bửu Sơn Kỳ Hương sect in the 1910s Saigon as the significant development of Vietnamese anticolonialism. The article proposes that cooperation between the rural movement, Bửu Sơn Kỳ Hương sect, and the Saigon-based Heaven and Earth Society is not only a lesson for resisting French authority but also created a turning point in the history of anti-colonial movements in the Mekong Delta that the movement could not be limited in the rural area or provincial cities anymore. Historical method and analytic description are used as a methodology in this article with primary sources including documents relating to the colonial regime, such as the indictment of procureur général published in 1914, and secondary sources of academic texts.

Keywords: Anti-colonial movement, Urban area, Saigon, Vietnam

บทนำ

เมื่อเอ่ยถึงการศึกษาบุคคลสมัยแห่งระบอบอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั้น การทำห้ันกับระบอบอาณานิคมฝรั่งเศสอย่างห้าวหาญของขบวนการต่างๆ ในเวียดนามก็เป็นประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งที่ถูกศึกษาและทำความเข้าใจอย่างจริงจังในโลกวิชาการ โดยใน ค.ศ. 1952 ดับเบิลยู. แมคมอาฮอน บอล (W. McMahon Ball) ได้วิเคราะห์สงครามในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1940 ถึง 1950 ระหว่างกองกำลังของฝรั่งเศสที่ต้องการฟื้นอำนาจของตนในอินโดจีน กับกองกำลังมวลชนเวียดนาม (Việt Minh) นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีนที่ต้องการกำจัดอิทธิพลของฝรั่งเศสให้สิ้นไป ในบทความเรื่อง “Nationalism and Communism in Vietnam” โดยสงครามดังกล่าวถูกบอกลายมาอภิปรายในฐานะประเด็นเร่งด่วนยามเมื่อโลกเริ่มตกสู่ภาวะตึงเครียดระหว่างประเทศค่ายเสรีนิยมกับประเทศค่ายสังคมนิยม พร้อมทั้งเสนอว่า พรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีนนั้นไม่ได้เป็นเพียงหมากตัวหนึ่งของค่ายสังคมนิยม หากแต่ยังผสานตนเข้ากับกลุ่มชาตินิยมอื่นๆ จนกลายเป็นหัวหอกหลักหนึ่งเดียวที่จะสามารถจัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติได้เมื่อสงครามจบลง¹

ต่อมาใน ค.ศ.1955 หนึ่งปีหลังสงครามอินโดจีนรอบแรกจบลงพร้อมกับการจัดตั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนามที่ปกครองโดยพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีนดังที่บอลคาดการณ์ ฌี. เชส์เนอซ์ (J. Chesneaux) ได้ย้อนไปทบทวนการเคลื่อนไหวต่อต้านอาณานิคมของชาวเวียดนามในอดีต พร้อมทั้งเสนอในบทความเรื่อง “Stages in the Development of the Vietnam National Movement 1862-1940” ว่ามีความเป็นไปได้ที่ประสบการณ์จากการเคลื่อนไหวต่อต้านเจ้าอาณานิคมนับครั้งไม่ถ้วนของชาวเวียดนามนั้น จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขบวนการเวียดนามสามารถประกาศเอกราชได้ใน ค.ศ. 1945² ทั้งนี้กล่าวได้ว่า ข้อเสนอของเชส์เนอซ์นั้นคือการขยายข้อเสนอของบอลว่าเหตุใดจึงเกิดการผนึกกำลังอย่างเข้มแข็งระหว่างกลุ่มเคลื่อนไหวต่อต้านฝรั่งเศสในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20

อย่างไรก็ตาม เชส์เนอซ์เองก็ยังไม่ได้อธิบายให้ชัดเจนว่าประสบการณ์ของการเคลื่อนไหวต่อต้านเจ้าอาณานิคมของชาวเวียดนามในช่วง ค.ศ. 1862-1940 นั้นถูกส่งต่อกันมาอย่างไร จนกระทั่งใน ค.ศ. 1971 เดวิด จี. มาร์ (David G. Marr) ก็ได้ศึกษาและทำความเข้าใจขบวนการต่อต้านอาณานิคมในเวียดนามตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20

¹W. Macmahon Ball. (1952). “Nationalism and Communism in Vietnam.” *Far Eastern Survey*. 21(3): 26-27.

²J. Chesneaux. (1955). “Stages in the Development of the Vietnam National Movement 1862-1940.” *Past & Present*. 7: 74-75.

พร้อมทั้งเสนอว่าภายในห้วงเวลาดังกล่าวนั้น ขบวนการเหล่านี้ได้สร้าง ปรับปรุง และส่งต่อสัญญาธรรมถึงยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวแก่ขบวนการรุ่นต่อมาผ่านเรื่องเล่า บทกวี หนังสือ และระบบการศึกษา นอกจากนี้ พวกเขายังได้กระจายสำนึกต่อต้านฝรั่งเศสไปยังมวลชนทั่วไปที่ก่อนหน้านี้ยังไม่ได้เข้าร่วมการต่อสู้ ด้วยเหตุนี้ การปลดแอกอาณานิคมด้วยมวลชนขนาดใหญ่จึงได้เกิดขึ้นในเวียดนาม¹

ทั้งนี้ แม้เวียดนามจะอุดมไปด้วยสภาพจำเกี่ยวกับการต่อสู้เพื่อปลดแอกจากระบอบอาณานิคม กระนั้น งานวิชาการจำนวนหนึ่งก็ได้แยกภาพจำดังกล่าวออกจากพื้นที่ทางตอนใต้ของเวียดนาม โดยภายใต้การสำรวจภาวะสมัยใหม่อันกระจัดกระจายในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงของเวียดนามโดยฟิลิป เทย์เลอร์ (Philip Taylor) นั้น เขาพบว่า ตั้งแต่ปลายคริสต์ทศวรรษ 1970 ถึงสิ้นคริสต์ทศวรรษ 1980 นั้น มีความพยายามขนานใหญ่ในหมู่ปัญญาชนพรรคคอมมิวนิสต์ที่จะสร้างความรู้ด้านสังคมศาสตร์ว่าด้วยพื้นที่ทางตอนใต้ของเวียดนาม โดยตัดพื้นที่ดังกล่าวออกจากการเป็นดินแดนแห่งการเคลื่อนไหวทางการเมืองแล้วนำไปอิงกับภาพลักษณ์ของการเป็นดินแดนการค้าและการคมนาคมที่เปราะบางแก่การรุกรานหรือการครอบงำจากคนต่างชาติ² โดยใน 11 ปีต่อมา แม้งานวิชาการว่าด้วยนครไซ่ง่อนจะเริ่มถูกเขียนโดยปัญญาชนเวียดนามที่ต่อต้านพรรคคอมมิวนิสต์เช่นเหงีย เอ็ม หวอ (Nghia M. Vo) ในชื่อ *Saigon: A History* กระนั้น เขาก็ยังเสนอภาพของนครไซ่ง่อนและพื้นที่ทางตอนใต้ของเวียดนามว่าเป็นดินแดนการค้าและการคมนาคมที่เปราะบางต่อความรุนแรงจากภายนอกไม่ต่างจากที่ปัญญาชนพรรคฯ เคยทำ³

¹ดู David G. Marr. (1971). *Vietnamese Anticolonialism 1885-1925*; ดูเพิ่มเติมถึงการต่อ ยอดข้อเสนอดตนเองของมาร์ว่าด้วยการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของชาวเวียดนามให้เป็นสมัยใหม่และเป็นสังคมนิยมในช่วง ค.ศ. 1920-1945 เพื่อปรับปรุงยุทธศาสตร์ในการปลดแอกอาณานิคมใน David G. Marr. (1981). *Vietnamese Tradition on Trial 1920-1945*.

²Philip Taylor. (2001). *Fragments of the Present: Searching for Modernity in Vietnam's South*. pp. 89-118; ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับการหักปากกาเปลี่ยนมุมมองของนักวิชาการสังคมนิยมชาวเวียดนามใน Nguyễn Công Bình. (1990). Một Số Đặc điểm Xuất phát Của Miền Nam Đi Lên Chủ nghĩa Xã Hội. In *Miền Nam Trong Sự Nghiệp Đổi Mới*; Nguyễn Khắc Viện. (1985 [1977]). From One Delta to Another. In *Southern Vietnam 1975-1985*; Nguyễn Khắc Viện. (1985 [1983]). The Mekong Delta: Socio-Historical Survey. In *Southern Vietnam 1975-1985*; Huỳnh Lúa. (1982). Công cuộc Khai phá Vùng Đồng Nai-Gia Định trong Thế kỷ 17-18. In *Một số Vấn đề Khoa học Xã hội về Đồng bằng sông Cửu Long*; Sơn Nam. (1992). *Cá tính Miền Nam*; Trần Văn Giàu. (1982). Mấy Đặc tính của Nông dân Đồng bằng Sông Cửu Long-Đồng Nai. In *Một số Vấn Đề Khoa Học Xã Hội về Đồng bằng Sông Cửu Long*.

³ Nghia M Vo. (2011). *Saigon: A History*.

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอว่าด้วยนครไซ่ง่อนและพื้นที่เวียดนามตอนใต้ในฐานะดินแดนแห่งการค้าและการคมนาคม โดยมีสงครามหรือความขัดแย้งเป็นดังคราบที่กระเด็นมาเปรอะเปื้อนจากดินแดนอื่นนั้น ก็ถูกโต้แย้งจากงานวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่ศึกษาการต่อต้านอำนาจฝรั่งเศสของชาวเวียดนามตอนใต้ ได้แก่ *Millenarianism and Peasant Politics in Vietnam* ของโฮ่ไตเหวเติม (Hô Tai Huê Tâm) (1983), “Truong Dinh and Vietnamese Anti-Colonialism, 1859–64: A Reappraisal” ของมาร์ก ดับเบิลยู แม็คเลอด (Mark W. McLeod) (1993), “The Indochinese Communist Party and the Nam Ky uprising in Cochin China, November–December 1940” ของสูด จอนเจดซิน (1997), *The Birth of Vietnamese Political Journalism: Saigon, 1916–1930* ของฟิลิปป์ เอ็ม. เพย์แคม (Philippe M. F. Peycam) (2012), *Down and Out in Saigon: Stories of the Poor in a Colonial City* ของเฮย์ตัน เซอร์รี่ (Haydon Cherry) (2019) และ *Saigon at War: South Vietnam and the Global Sixties* ของฮีทเธอร์ มารี สตอร์ (Heather Marie Stur) (2020) โดยงานวิชาการเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่า นับตั้งแต่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1859 จวบจน ค.ศ. 1975 นั้น นครไซ่ง่อนและพื้นที่เวียดนามใต้ก็หาได้เว้นว่างจากการลุกฮือและรบรากับระบอบอาณานิคมไม่¹

ทั้งนี้ แม้งานที่ได้กล่าวถึงไปจะชี้ให้เห็นถึงเบื้องลึกของพื้นที่ทางตอนใต้ของเวียดนามว่ามีอดีตอันดุเดือดเช่นไร แต่ก็ยังดูเหมือนว่าการศึกษามวลชนคนเวียดนามตอนใต้ที่ลุกขึ้นสู้กับระบอบอาณานิคมในนครไซ่ง่อนนั้นยังมิได้รับอธิบายอย่างเพียงพอ เนื่องจากมาร์กนั้นมุ่งอธิบายพัฒนาการของความรู้ในการต่อต้านระบอบอาณานิคมเป็นหลัก ส่วนสูด เพย์แคม เซอร์รี่ และสตอร์นั้นมุ่งอธิบายเฉพาะการเคลื่อนไหวต่อต้านอาณานิคมในรูปแบบขบวนการสมัยใหม่เป็นหลัก งานของแม็คเลอดก็มุ่งวินิจฉัยขบวนการจารีตอย่างจำเพาะเจาะจง ส่วนเหวเติมนั้นแม้จะแสดงอรรถกถาไว้อย่างประณีตเกี่ยวกับพัฒนาการของขบวนการต่อต้านอาณานิคมในพื้นที่เวียดนามตอนใต้ว่า เหล่าขบวนการฯ สมัยใหม่นั้นมีรากฐานมาจากขบวนการสายจารีต

¹Ho Tai Hue Tam. (1983). *Millenarianism and Peasant Politics in Vietnam*; Mark W. McLeod. (March 1993). *Truong Dinh and Vietnamese Anti-Colonialism, 1859–64: A Reappraisal. Journal of Southeast Asian Studies.* 24(1): 88–105; Sud Chonchirdsin. (November 1997). *The Indochinese Communist Party and the Nam Ky Uprising in Cochin China, November–December 1940. South East Asia Research.* 5(3): 269–293; Philippe M. F. Peycam. (2012). *The Birth of Vietnamese Political Journalism: Saigon, 1916–1930*; Haydon Cherry. (2019). *Down and Out in Saigon: Stories of the Poor in a Colonial City*; Heather Marie Stur. (2020). *Saigon at War: South Vietnam and the Global Sixties.*

เช่นคณะผู้มีบุญที่เชื่อในยุคพระศรีอารียะอย่างไร โดยท่ามกลางคำอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบขบวนการอาณานิคม ปัญหาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงด้านภูมิศาสตร์ของการต่อสู้จากที่เคยจำกัดอยู่ในเขตชนบทมาสู่ใจกลางอาณานิคมเช่นนครไซ่ง่อนนั้นก็ยิ่งถูกปล่อยให้คลุมเครือชวนสงสัยต่อไป

บทความชิ้นนี้จึงมุ่งศึกษาการเคลื่อนไหวของพันธมิตรพรรคฟ้าดิน-ลัทธิปู้เซินกัเอื่องในฐานะกลุ่มเคลื่อนไหวต่อต้านอาณานิคมกลุ่มแรกที่สามารถก้าวเข้ามาเคลื่อนไหวถึงใจกลางความเป็นสมัยใหม่ของสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงเช่นนครไซ่ง่อน พร้อมทั้งแสดงให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวของพวกเขาในครั้งนั้นไม่เพียงเป็นระยะเปลี่ยนผ่านจากขบวนการต่อต้านอาณานิคมแบบจารีตไปสู่ขบวนการแบบสมัยใหม่ หากแต่ยังแสดงให้เห็นถึงระยะเปลี่ยนผ่านของสังเวียนการต่อสู้ทางดินแดนดินของชาวเวียดนาม จากพื้นที่ชนบทป่าดงสู่พื้นที่เมืองเช่นนครไซ่ง่อน โดยในส่วนของ การดำเนินการวิจัยนั้น ผู้เขียนใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ และใช้หลักฐานชั้นต้นจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับรัฐบาลอาณานิคมอินโดจีน เช่น คำแถลงของอธิบดีอัยการประจำอินโดจีน กาเบรียล มิเชล (Gabriel Michel) ที่ตีพิมพ์ในวารสารด้านกฎหมายชื่อ *Revue des Grands Procès Contemporains* ฉบับที่ 32 รวมถึงสื่อสิ่งพิมพ์ร่วมสมัยภาษาฝรั่งเศสในนครไซ่ง่อน คือ หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ *Le Cri de Saigon* ฉบับวันที่ 28 มีนาคม 1913 และหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ *Saigon sportif* ฉบับวันที่ 29 มีนาคม 1913 จากฐานข้อมูลกัลลิกา (Gallica) ควบคู่กับหลักฐานชั้นรองจากตำราวิชาการต่างๆ มาอ่านตรวจสอบ วิเคราะห์ และแสดงออกมาในรูปของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

1. ไช่ฮองสมัยใหม่: ปราบการเหลักไหลของชาวฝรั่งเศส

นับตั้งแต่ฝรั่งเศสสถาปนาอาณานิคมอินโดจีนเหนือดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงใน ค.ศ. 1862 จวบจนถึงสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 นครชาดิงญ์ (Gia Định) ที่ถูกเจ้าอาณานิคมแปลงโฉมให้เป็นเมืองสมัยใหม่นามว่า นครไซ่ง่อน (Sài Gòn) นั้นก็ได้กลายเป็นชัยภูมิของฝรั่งเศสที่เหล่าชนพื้นเมืองผู้ต่อต้านไม่อาจรุกร้าเข้ามาได้ โดยจะเห็นได้ว่า จวบจนถึงกลางคริสต์ทศวรรษ 1880 นั้น บรรดากองกำลังฝ่ายต่อต้านก็ทำได้เพียงล้อมนครไซ่ง่อนอย่างหละหลวม ด้วยการเคลื่อนไหวตามชนบทของแขวงต่างๆ ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (ดูรูป 1 โดยแถบสีต่างๆ นั่นคือพื้นที่เคลื่อนไหวของฝ่ายต่อต้านอาณานิคม ส่วนจุดสีหนึ่งจุดคือนครไซ่ง่อน) เช่น กองกำลังสยบประจิม-พิฆาตคนเถื่อน (Binh Tây Sát Tà) ที่เคลื่อนไหวแถบแขวงก๋องม้ง (Gò Công) และที่ราบดงม้ทำปเหมื่อย (Đồng Tháp Mười) ทางตะวันตกเฉียงใต้ของนครไซ่ง่อน โดยมีชนชั้นนำเก่า เช่น ขุนพลเจืองกงม้งดิงญ์ (Đại tướng Trương Công Định) อดีตขุนพลราชสำนักเหวียนประจำเขตดิงญ์เตื่อง (Định Tường) เป็นจอมทัพ นายกอง

หวอชวีเซื่อง (Thiên hộ Võ Duy Dương) บุตรชายของหวอชวีนิงญ (Võ Duy Ninh) อดีตข้าหลวงประจำนครชาตังญ่ ร่วมกับบัณฑิตเหวียนหิวเฮวีน (Thủ Khoa Nguyễn Hữu Huân) อดีตปราชญ์หลวงในเขตตังญ่ต้องช่วยบัญชาการทัพ โดยหลังจากที่ขุนพลตังญ่สิ้นใจใน ค.ศ. 1863 นายกองเซื่องและบัณฑิตเหวียนก็รับช่วงนำทัพต่อจากขุนพลผู้ล่วงลับ¹

ส่วนแขวงเจิวตักห์ (Châu Đốc) ซึ่งไกลออกไปทางฝั่งตะวันตกของสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงนั้นก็มีการเคลื่อนไหวของสำนักกุศลกรรมบท (Đạo Lành) ที่นำโดยเจ้าลัทธิเงินวันแถ่งญ่ (Trần Văn Thành) ผู้ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นนายทหารในบังคับของนายกองเซื่อง โดยหลังจากที่นายกองเซื่องสิ้นชีพในสนามรบเมื่อ ค.ศ. 1866 นั้น แถ่งญ่ก็เดินทางออกจากดงม้ทำปเหมื่อยกลับไปยังภูมิลำเนาของตนที่หมู่บ้านหลางลิ่งญ่ (Làng Linh) ในแขวงเจิวตักห์ ซึ่งเป็นชายแดนที่ติดกับรัฐอารักขากัมพูชา ก่อนที่ใน ค.ศ. 1867 เขาจะเริ่มเคลื่อนไหวด้วยการร่วมมือกับผู้นำขบวนการผู้มีบุญชาวเขมรนามว่า ปู กมโบ (Pou Kombo) ต่อด่านราชสำนักกัมพูชาและกองกำลังของฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม เมื่อปู กมโบถูกสังหารในปีเดียวกัน แถ่งญ่ก็ขึ้นมาเป็นผู้มีบุญคนใหม่พร้อมจัดตั้งสำนักของตน จากนั้นเขาก็นำสาวกมาเข้าร่วมก่อการกับเหวียนจุงม้จิก (Nguyễn Trung Trực) ผู้นำกบฏชาวประมงในแหลมแรกจีสา (Rạch Giá) ทว่าเพียงประมาณ 1 ปีต่อมา แถ่งญ่ก็ต้องเสียพันธมิตรของตนไปอีกครั้งเมื่อจิกถูกทางการอาณานิคมจับกุม กระนั้น เขาและบรรดาสาวกสำนักกุศลกรรมบทก็ยังคงเคลื่อนไหวในเจิวตักห์ต่อไปจนถึง ค.ศ. 1873 เมื่อเจ้าลัทธิแถ่งญ่สิ้นชีพระหว่างปะทะกับกองกำลังของรัฐบาลอาณานิคมที่ตำแหน่งของตน²

ด้านบัณฑิตเหวียน หลังมรณกรรมของนายกองเซื่องและการแยกตัวออกไปตั้งสำนักของเจ้าลัทธิแถ่งญ่ นั้น เขาก็ได้คุมกองกำลังสยบประจิมฯ ออกเคลื่อนไหวต่อต้านฝรั่งเศสจนถึง ค.ศ. 1875 เมื่อทัพของเขาพ่ายแพ้และตัวเขานั้นถูกประหารชีวิต ทั้งนี้ การประหารบัณฑิตผู้นี้ก็หาได้เป็นจุดสิ้นสุดของการสู้รบกับเจ้าอาณานิคมไม่ การลุกฮือยังคงดำเนินต่อไปในหลายพื้นที่

¹ Lê Công Lý. (2020). *Tiểu Truyện Thủ Khoa Huân: Đối Chiếu và Chú Thích*. *Tạp chí Nghiên cứu và Phát triển*, số 2 (156): 74; McLeod. (March 1993). *op. cit.* pp. 91-92; Thượng Hồng. (2005). Võ Duy Dương: Người Con của Quảng Ngãi ở Đất Nam Bộ. In *Anh hùng Võ Duy Dương Chống Pháp ở Đồng Tháp*. pp. 15-16.

² Hue Tam. (1983). *op. cit.* pp. 46-48; Reynaldo Ileto. (1999). Religion and Anti-Colonial Movements. In *The Cambridge History of Southeast Asia Vol. 2 Part 1: From c. 1800 to the 1930s*. pp. 216-217; งานวิชาการบางชิ้นระบุเวลาเสียชีวิตของขุนพลเซื่องแตกต่างออกไป ดูกรณีที่กล่าวว่าขุนพลเซื่องสิ้นชีพที่กรุงเวโน ค.ศ. 1864 ใน Công Lý. (2020). *op. cit.* p. 74 และกรณีที่กล่าวว่าขุนพลเซื่องมีชีวิตอยู่ถึง ค.ศ. 1923 ใน Thượng Hồng. (2005). *op. cit.* p. 21.

ท้าวสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง เช่น ในแขวงหมืทอ (Mỹ Tho) ค.ศ. 1878 เกิดกบฏต่อต้านเจ้าอาณานิคมนำโดยองม์ (Ông) และคา (Kha) ซึ่งเป็นผู้แทนของนามเถียบ (Nam Thiệp) ผู้สืบทอดตำแหน่งเจ้าสำนักกุศลกรรมบถต่อจากแ่งญ๋ ส่วนในแขวงเจิวตักฟ์และแขวงลองม์เซวียนนั้น สำนักกุศลกรรมบถสาขาใหญ่ก็ยังคงเคลื่อนไหวอยู่ และในแขวงฮ็อกพัมน์ (Hóc Môn) ค.ศ. 1885 ก็เกิดการลุกฮือของชาวสวนภายใต้การนำของฟานกงมเหิน (Phan Công Hớn) นอกจากนี้ ในปีเดียวกันกับการลุกฮือของเหินที่ฮ็อกพัมน์ เจ้าลัทธินามเถียบก็ได้ส่งสาวกของตนไปสนับสนุนการจลาจลในรัฐอารักขากัมพูชา¹

ทั้งนี้ แม้จะเกิดการลุกฮือขึ้นต่อต้านระบอบอาณานิคมฝรั่งเศสมากมายทั่วทั้งสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง แต่การจลาจลเหล่านี้ก็ไม่อาจบุกทะลวงไปถึงใจกลางนครไซ่ง่อนได้เลยสักครั้ง ยิ่งไม่ต้องกล่าวถึงขบวนการเกิ่นเวือง (Phong trào Cần Vương) ซึ่งปะทุขึ้นช่วงกลางคริสต์ทศวรรษ 1880 โดยแม้จะมีการลุกฮือของชาวพื้นเมืองในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงซึ่งเข้าร่วมกับแนวทางของเกิ่นเวืองในการเรียกร้องให้ถวายคืนพระราชอำนาจให้แก่จักรพรรดิห้ามจี (Hàm Nghi Hoàng đế) กระนั้น พื้นที่การเคลื่อนไหวหลักของพวกเขาก็จำกัดเฉพาะในพื้นที่ภาคกลางและภาคเหนือของเวียดนาม² ส่วนภายในศูนย์กลางโคชินจีนเช่นนครไซ่ง่อนนั้น แม้จะมีชาวเวียดนามและชาวพื้นเมืองกลุ่มอื่นๆ กระจุกตัวหนาแน่นในนครไซ่ง่อน ทว่าพวกเขาก็ทำได้เพียงสร้างความรู้สึกร้าวฉานหวัดหวั่นแกมรังเกียจลึกๆ แก่ผู้ปกครองผิวขาว โดยที่มิได้ลุกฮือก่อการกำเริบในเมืองหลวงอย่างเปิดเผยหรือรุนแรงแต่ประการใดจนสิ้นศตวรรษ³

¹ Công Lý. (2020). op. cite. p. 84; Erik Harms. (2011). *Saigon's Edge: On the Margins of Ho Chi Minh City*. p. 29; Hue Tam. (1983). op. cit. p. 47.

² สุด จอนจิตสิน. (2550). *ประวัติศาสตร์เวียดนามตั้งแต่สมัยอาณานิคมฝรั่งเศสถึงปัจจุบัน*. หน้า 28-37; Hue Tam. (1983). op. cit. p. 57; Iletto. (1999). op. cit. p. 218.

³ Nicola Cooper. (2001). *France in Indochina: Colonial Encounters*. pp. 145 and passim.

รูป 1 แผนที่อาณานิคมโคชินจีนฉบับ ค.ศ. 1906, August Challamel, *Carte physique et politique de la Cochinchine d'après les documents officiels de la colonie* (Paris: Morocq, 1906) « Source gallica. bnf.fr / BnF ».

รูปการณ์เช่นนี้แสดงถึงความไปได้ว่า ในระยะที่สำนึกทางการเมืองแบบสมัยใหม่ยังไม่ถูกสถาปนาในสำนึกของมวลชนชาวเวียดนาม โดยหากอ้างอิงตาม *Vietnamese Tradition on Trial 1920-1945* ของเดวิด จี. มาร์ (David G. Marr) แล้ว กว่าสำนึกสมัยใหม่จะประทับลงในนครไซ่ง่อนก็ล่วงถึงคริสต์ทศวรรษที่ 1920 นั้น¹ พื้นที่เมืองสมัยใหม่ของระบอบอาณานิคมเช่นนครไซ่ง่อนนั้นอาจถือเป็นอุปสรรคที่ใหญ่เกินไปสำหรับขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านอาณานิคมในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงช่วงก่อนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนพวกเขาไม่อาจระดมพลและเคลื่อนทัพแบบจารีตได้ เพราะภูมิทัศน์ของมหานครแห่งนี้ได้รับการปรับปรุงใหม่ให้เอื้อแก่การสอดส่องของนครไซ่ง่อนโดยรัฐบาลอาณานิคม² กอปรกับกองทหารอาณานิคมและอาวุธอันทันสมัยที่กระจุกตัวในเมือง ระบบการควบคุมของรัฐบาลอาณานิคมในนครไซ่ง่อนจึงทวีความร้ายกาจอย่างมหาศาล ดังนั้น ต่อให้จะเป็นไปได้ที่สามัญชนหรือขุนนางเวียดนามผู้เข้าร่วมกับรัฐบาลอาณานิคมจะนึกเปลี่ยนใจใคร่ก่อการกำเริบอยู่บ้าง กระนั้นพวกเขาก็ยังไม่อาจหลบหลีกระบบการควบคุมสอดส่องที่แปลกไปจากเดิมภายในนครไซ่ง่อนได้โดยง่าย

¹ David G. Marr. (1981). *Vietnamese Tradition on Trial 1920-1945*.

² Cooper. (2001). *op. cit.* pp. 44-45.

ในขณะที่ขบวนการขุนนางเก่าเช่นกองกำลังสยบประจิมฯ จำต้องทำสงครามกองโจรนอกเมืองเพราะไม่อาจรับมือกับชัยภูมิแบบเมืองสมัยใหม่ของศัตรู และจำเป็นต้องพึ่งพาความสลับซับซ้อนของพื้นที่ป่าดงในเขตชนบท ขบวนการที่มีรากมาจากความเชื่อทางจิตวิญญาณก็ยากจะเติบโตได้ในเมืองสมัยใหม่เช่นกัน โดยศัตรูของรัฐบาลอาณานิคมคนสำคัญในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1860 เช่นเจ้าสำนักกุศลกรรมบถเจ้วันแงงญ์และนามเถียบถือเป็นตัวอย่างสำคัญ ลัทธิดังกล่าวไม่เพียงเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่ว่า เมื่อเกิดกลียุคขึ้น พระเมตเตยะพุทธเจ้าจะเสด็จลงมาดับทุกข์ให้เหล่าสัตว์โลกดังนามเถียบเจ้าสำนักรุ่นต่อมาอ้าง ทว่ายังรวมไปถึงการเชื่อมโยงบาร์มีของผู้นำเข้ากับวัตถุทางธรรมชาติเช่น “เจ็ดขุนเขา” (Thát Son) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณชายแดนทุรกันดารระหว่างเขตอารักขาแกมพูชาและโคชินจีน¹ ทั้งนี้ การอิงอำนาจของผู้นำขบวนการเข้ากับวัตถุทางธรรมชาติดังเกิดขึ้นสืบมาอีกยาวนานแม้ในศตวรรษต่อมา เมื่อสาวกลัทธิก่อต่าย (Cao Dài) ในจังหวัดเตยนิ่งญ์ (Tây Ninh) อ้างว่าพระเมตเตยะพุทธเจ้าจะเสด็จลงมายัง “ขุนเขาทั้งเจ็ดแห่งเตยนิ่งญ์” (Tay Ninh Seven Mountains)²

ด้วยแนวทางการเคลื่อนไหวเช่นนี้ ในด้านหนึ่งจะเห็นได้ว่า สัญญาของพลังทางจิตวิญญาณนั้นเป็นสิ่งที่แกนนำและขบวนการจะต้องดิ้นรนค้นหาค้นคว้าในชนบทอันห่างไกลและป่าเขาอันลึกลับ อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่งก็นำตั้งข้อสังเกตว่า หากสถานที่กายภาพมีอิทธิพลต่อสำนึกของผู้คนในแง่ที่เป็นแหล่งของสัญญาและบาร์มี เช่นนั้นแล้วเขตเมืองอาณานิคมโดยเฉพาะนครไซ่ง่อนก็กล่าวได้ว่าแทบไม่เหลือสัญญาให้แกนนำผู้ใดสั่งสมบาร์มีแบบจาริตได้อีกต่อไป กล่าวคือ ป้อมปราการในสมัยจาริตซึ่งเคยเป็นแหล่งสั่งสมบาร์มีของขุนนางขงจื้อก็ถูกปืนใหญ่ของฝรั่งเศสถล่มกินทั้งพังลงไปแล้วในสงครามยึดนครชาตึงญ์ปี ค.ศ. 1859 ส่วนเรื่องการสั่งสมบาร์มีทางจิตวิญญาณในเขตเมืองก็ยากขึ้นไปอีกระดับ เพราะอาคารวิหารแบบพื้นเมืองซึ่งเป็นดั่งเสาค้ำสัญญาของโลกจาริตและโลกทางจิตวิญญาณ อย่างน้อยก็ในสำนึกแบบเต๋าหรือพุทธล้วนต่างก็ถูกทุบทำลายแล้วแทนที่ด้วยสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่มีชาวฝรั่งเศสเป็นองค์ประธานในการประกอบสร้าง³ ดังนั้น นครไซ่ง่อนของฝรั่งเศสจึงเป็นอุปสรรคสำคัญที่แกนนำกบฏสายจาริตยากจะรับมือ

ภายใต้สถานการณ์ที่ขบวนการต่อต้านอาณานิคมในสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงยังไม่สามารถแก้กลเมืองสมัยใหม่ของรัฐบาลอาณานิคมนั้น นครไซ่ง่อนช่วงปลายคริสต์ศตวรรษ

¹ Ileto. (1999). *op. cit.* pp. 201-202 and 217.

² Anne Ruth Hansen. (2007). *How to Behave: Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia, 1860–1930.* p. 118.

³ Cooper. (2001). *op cit.* p. 44; Nghia. (2011). *op. cit.* 76.

ที่ 19 จึงยังเต็มไปด้วยวันขึ้นคืนสุขของบรรดาชาวตะวันตกและผู้มีอันจะกิน ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจนัก หากนครไซ่ง่อนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 จะถูกปกคลุมด้วยวัฒนธรรมของชาวฝรั่งเศสอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการตัดถนนที่ไม่เพียงเป็นไปเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ยังทำหน้าที่เป็นเส้นทางท่องเที่ยวทอดทัศนาแก่ชาวฝรั่งเศส อีกทั้งความสุขของเจ้าอาณานิคมยังสะท้อนให้เห็นผ่านการสร้างมหาวิหารในคริสต์ศาสนานิกายคาทอลิก อันเป็นความสุขทางจิตวิญญาณด้านหนึ่ง และการสร้างร้านสุรารวมถึงเครื่องดื่มต่างๆ อันเป็นความสุขทางโลกย์ ในอีกด้านหนึ่ง โดยนอกจากการชมเมือง การสรรเสริญพระเจ้า และการนั่งในร้านเครื่องดื่มแล้ว หม่อมโสดชาวฝรั่งเศสก็มักแสดงความสำคัญด้วยการจัดงานเลี้ยงสังสรรค์ในบ้านเรือนของตน โดยเขาจะเริ่มด้วยการว่าจ้างพ่อครัวชาวพื้นเมืองให้มาปรุงอาหารทั้งแบบเอเชียและยุโรป จากนั้นก็เชิญเพื่อนฝูงมิตรสหายเข้ามาดื่มกินและสนทนากันท่ามกลางบรรยากาศแบบชนชั้นสูง¹ ทั้งนี้ บรรยากาศดังกล่าวหาได้มีที่มาอื่นใดนอกเสียจากข้าวของอันหรูหราที่ประมุลต่อมาจากเจ้าของเก่า ผู้ซึ่งเดินทางกลับไปยังฝรั่งเศสแผ่นดินแม่²

2. กลิ่นหอมจากขุนเขา: การสังสมกำลังของชนพื้นเมืองก่อนบุกเข้านครหลวง

ใน *Millenarianism and Peasant Politics in Vietnam* เหวะเตมได้แสดงข้อมูลไว้ว่า ลัทธิบ๊วเซินก็เชื่อนั้นแต่เดิมก็ก่อตัวขึ้นในดินแดนอันห่างไกลนอกนครไซ่ง่อนเช่นเดียวกับขบวนการต่อต้านอาณานิคมอื่นๆ ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยย้อนความไปตั้งแต่ ค.ศ. 1849 ก่อนที่ฝรั่งเศสจะยึดครองนครไซ่ง่อนและก่อนที่กองกำลังสยบประจิมฯ จะเคลื่อนไหร่นั้น โรคคอหิวดได้แพร่ระบาดในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ด่วนมิงญ์เฮวียน (Đoàn Minh Huyền) ฉายา “พุทธาจารย์แห่งสุขาวดีตะวันตก” (Phật Thầy Tây An) ผู้เชี่ยวชาญในด้านการแพทย์พื้นบ้าน ไสยเวทย์ และปราบพยศสัตว์ป่า ได้ออกรักษาผู้คนตั้งแต่ในแขวงซาแด็ก แล้วค่อยย้ายมาที่แขวงลองม้เซวียน³ ณ ที่แห่งนั้น พุทธาจารย์เฮวียนได้ถูกกรมการเมืองท้องถิ่นจำคุกเป็นเวลาสั้นๆ ด้วยข้อกล่าวหาว่าเป็นกบฏ แต่ไม่นานก็ได้รับการปล่อยตัว จากนั้น พุทธาจารย์เฮวียนก็ได้นำบรรดาสาวกไปตั้งสำนักบ๊วเซินก็เฮือง (Bửu Sơn Kỳ Hương-หอมประหลาดเขาบ๊วเซิน) ในดินแดนที่ชาวพื้นเมืองแถบปากแม่น้ำโขงเรียกว่า “เจ็ดขุนเขา” (Thất Sơn) ซึ่งเป็นทิวเขาที่วางตัวเป็นแนวตั้งแต่แขวงเจ็ดดักฟไปจนเกือบถึงแขวงท่าเตียน และตั้งอยู่ไม่ไกลจากเส้นพรมแดนของรัฐอารักขากัมพูชา ทั้งนี้ ความเชื่อพื้น

¹ Nghia. (2011). *op. cit.* p. 84.

² Pierre Barreton. (1999). Saigon. In *Cities of Nineteenth Century: Hanoi, Saigon, Hue and the Champa Ruins*. p. 35; Nghia. (2011). *op. cit.* pp. 84-85.

³ Hue Tam. (1983). *op. cit.* pp. 3-5.

ฐานของลัทธิดังกล่าว คือ เมื่อกลียุคบังเกิด พระเมตเตยะพุทธเจ้าจะเสด็จลงมาดับทุกข์แก่เหล่าสัตว์โลกในรูปของเจ้าลัทธิ โดยในเวลาต่อมา ลัทธิบิวเซินก็เชื่อกันได้แตกสาขาออกเป็นหลายนิกาย เช่น สำนักกุศลกรรมบถของเจิ่นวันแ่งญ์-นามเถียบในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ดังที่กล่าวถึงไปแล้วข้างต้น และอีกคณะหนึ่ง คือ คณะของฟานซิกลองม์ (Phan Xích Long/มังกรสีขาด) ผู้ซึ่งจะขับเคลื่อนมวลชนให้ก่อการต่อต้านเจ้าอาณานิคมกลางนครไซ่ง่อนใน ค.ศ. 1913¹

ในขณะที่เจิ่นวันแ่งญ์นั้นมีปูมหลังที่พัฒนามาจากการเป็นทหารผ่านศึก ฟานซิกลองม์กลับมีปูมหลังที่ต่างออกไป เขามีนามเดิมว่า ฟานฟาดแซงญ์ (Phan Phát Sanh) เกิดใน ค.ศ. 1893 และบุตรชายของฟานหนุย (Phan Núi) นายตำรวจผู้หนึ่งในแขวงเจอะเหลิน (Chợ Lớn) ดินแดนอันเป็นส่วนขยายของความเจริญจากนครไซ่ง่อน ทั้งนี้ ขณะที่มาร่อธิบายว่าในวัยแรกรุ่นของแซงญ์นั้น เขาประกอบอาชีพเป็นหมอดูพเนจรจากเวียดนามถึงสยาม ส่วนหะเวเดิมก็อธิบายถึงอาชีพก่อนหน้านั้นของแซงญ์ว่าเป็นคนรับใช้ในบ้านของชาวฝรั่งเศสแห่งหนึ่งก่อนที่จะออกจากเจอะเหลินไปฝึกฝนไสยเวทย์ โดยไม่ได้รับอนุญาตถึงช่วงเวลาของการเปลี่ยนตัวตนและถิ่นที่อยู่ของชายผู้นั้น เอกสารคำแถลงของอธิบดีอัยการมิเชลเรื่อง “Le Complot de Saigon-Cholon” [แผนก่อการในไซ่ง่อน-เจอะเหลิน] ในวารสาร *Revue des grands procès contemporains* [ประมวลสำนวนสอบสวนสำคัญ] ฉบับที่ 32 ค.ศ. 1914 ก็ได้ทิ้งเบาะแสไว้ว่า หลังจากออกจากอาชีพคนรับใช้ แซงญ์ได้ประกอบอาชีพเป็นหมอดูจนกระทั่งถูกทางการฝรั่งเศสจับกุมในข้อหาประกอบอาชีพดังกล่าวเมื่อ ค.ศ. 1910² จึงเป็นไปได้ว่า แท้จริงแล้ว แซงญ์อาจจะไม่ใช่เด็กหนุ่มตัวเปล่าที่หนีออกจากงานคนรับใช้ในเขตมหานครแล้วมุ่งสู่ชายแดนอันห่างไกลทันที หากแต่ประกอบอาชีพเป็นหมอดูก่อน แล้วค่อยมุ่งสู่ชายแดนอันห่างไกลเมื่อตนเริ่มขัดแย้งกับระบอบอาณานิคมในเจอะเหลินหรือนครไซ่ง่อน โดยดินแดนอันห่างไกลที่กล่าวมาก็คือ เจ็ดขุนเขาในพื้นที่ชายแดนระหว่างอาณานิคมโคชินจีนกับรัฐอารักขา กัมพูชา ที่ซึ่งพุทธอาจารย์ฯ เคยตั้งสำนักบิวเซินก็เชื่อกัน ณ ที่แห่งนั้น แซงญ์ได้ฝึกฝนไสยเวทย์และสั่งสมบารมีเหมือนดังที่เหล่าเจ้าลัทธิรุ่นก่อนปฏิบัติ หลังจากนั้น เขาก็จาริกต่อไปยัง

¹ Hue Tam. (1983). op. cit. pp. 11-12; Brossard M. Cobigny. (1874). *Carte générale de la Cochinchine française*.

² David G. Marr. (1971). op cit. p. 222; Hue-Tam. (1983). op cit. p. 69; Gabriel Michel. (1914). “Le Complot de Saigon-Cholon.” In *Revue des grands procès contemporains*, XXXIII. p.223. ทั้งนี้ อาจมีข้อโต้แย้งได้เช่นกันว่า แซงญ์น่าจะถูกรับกุมในข้อหาพยากรณ์ดวงชะตา ณ พื้นที่ชายแดน

เขาต้าเหลิน (Tà Lón หรือ เขาพนมบวโคในภาษาเขมร) ในรัฐอารักขาแกมพูชาเพื่อฝึกฝน ไสยเวทย์เพิ่มเติม แล้วจึงเดินทางต่อไปยังพระตะบอง (Battambang) เพื่อก่อตั้งสำนักและ รวบรวมสาวก¹

ต่อมาแซงญูได้กลับมายังแขวงเจอะเหลินอีกครั้ง แต่การปรากฏตัวครั้งนี้ของมิใช่ การกลับมาในฐานะลูกตำรวจคนหนึ่ง หากแต่เป็นการมาถึงของฟานชิกลองมี เจ้ามั่งกรสีชาต แห่งดินแดนเจ็ดขุนเขา ที่อ้างว่ามาโปรดชาวพื้นเมืองให้พ้นจากความทุกข์ยาก โดยเขาและ อัครสาวกอีก 2 คนคือ เหวียนทิวจี (Nguyễn Hữu Trí) และ เหวียนวันเหียบ (Nguyễn Văn Hiệp) ได้ตั้งสำนักบิ๊วเซินเกี๋เฮือง ณ แขวงแห่งนี้เป็นเวลาประมาณ 1 ปี ก่อนจะย้ายสำนักไป ตั้งยังที่อื่น ทั้งนี้ คำอธิบายว่าด้วยการตั้งและย้ายสำนักของฟานชิกลองมีในฉบับของมาร์นั้น ต่างจากฉบับของเหวะเดิม โดยมาร์อธิบายว่าใน ค.ศ. 1911 ฟานชิกลองมีได้ออกจากโรงไปทั่ว ดินแดนปากแม่น้ำโขง พร้อมกันนั้นก็ส่งอัครสาวกทั้งสองมาตั้งสำนัก ณ หมู่บ้านไม่ทราบชื่อ แห่งหนึ่งใกล้ตัวเมืองเจอะเหลิน ก่อนที่ใน ค.ศ. 1912 ฟานชิกลองมีจะมาพำนัก ณ ตำหนัก ดังกล่าวชั่วระยะหนึ่ง แล้วในปีเดียวกันนี้เอง เขาก็ถอยกลับเจ็ดกั๊กเพื่อเตรียมแผนการ ต่อต้านเจ้าอาณานิคมในนครไซ่ง่อน ส่วนเหวะเดิมนั้นไม่ได้กล่าวถึงการถอยกลับเจ็ดกั๊กของ ฟานชิกลองมีแต่อย่างใด หากแต่อธิบายว่าฟานชิกลองมีและคณะกลับมาเจอะเหลินพร้อมกัน ตั้งแต่ ค.ศ. 1911 โดยแรกเริ่มนั้นพวกเขาตั้งสำนักที่หมู่บ้านดาเฟือก (Đa Phuóc) ในแขวง เจอะเหลิน ก่อนที่ไม่นานหลังจากนั้นพวกเขาจะต้องย้ายสำนักไปตั้งยังตัวเมืองของแขวงเพราะ ถูกขับไล่โดยหัวหน้าชุมชน แล้วทั้งหมดก็ได้ย้ายสำนักไปที่แห่งใดอีกก่อนที่จะดำเนินการเคลื่อนไหว ในนครไซ่ง่อนเมื่อ ค.ศ. 1913²

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากอธิปไตยการมิเชลได้กล่าวว่า ในครั้งหลังของ ค.ศ. 1912 นั้น ฟานชิกลองมียังคงออกพบปะและปัดรังควานให้บรรดาแก่สาธุศิษย์ทั้งที่ตำหนักบริเวณถนน บูร์เดส์ (rue Bourdais) นครไซ่ง่อนและตำหนักบริเวณถนนเถวียนเกี้ยว (rue de Thuan Kieu)

โคชินจีน-แกมพูชา อย่างไรก็ตาม จากข้อเขียนในหนังสือพิมพ์ *Le Cri de Saigon* (1913, 28 March) ที่วิพากษ์ วิจารณ์รัฐบาลอาณานิคมว่ามีตำรวจไม่เพียงพอต่อการดูแลความปลอดภัยให้ชาวยุโรป และกล่าวถึงพื้นที่แกมพูชา ในฐานะแหล่งซ่อนสมุญกำลังของ “พวกอนาธิปไตย” การที่แซงญูถูกจับกุมในศูนย์กลางอำนาจจึงดูมีความเป็นไปได้ มากกว่าการที่เขาจะถูกจับกุมในพื้นที่ที่เขาจะใช้เพื่อสั่งสมบารมีและทรัพยากร ดู D'un jour a l'autre. (1913, 28 March). *Le Cri de Saigon*. pp. 1 and 4.

¹ Hansen. (2007). *op. cit.* pp. 57-60 and 113; Hue Tam. (1983). *op. cit.* p. 69; David G. Marr. (1971). *op. cit.* p. 222; Nguyễn Q. Thảng and Nguyễn Ba Thế. (1999). *Từ điển Nhân vật Lịch sử Việt Nam*. p. 792.

² Marr. (1971). *op. cit.* pp. 222-223; Hue-Tam. (1983). *op. cit.* pp. 69-72.

เมืองเจอะเหลิน¹ นอกจากนี้ การอธิบายของมิเชลว่าด้วยเส้นทางรายได้ของสำนักฟานชิกลองม้นั้นยังแสดงให้เห็นว่าพวกเขามีฐานอำนาจแห่งอื่นนอกจากในเจ็ดกัฟ ตัวเมืองเจอะเหลินและนครไช่ฮั่น ดังนั้น แม้จะเป็นไปได้ที่ฟานชิกลองม้นเดินทางกลับไปเจ็ดกัฟในช่วงปลายค.ศ.1912 กระนั้นก็ได้หมายความว่า เขาจะไปพำนักที่นั่นเป็นระยะเวลานาน หรือฐานอำนาจของฟานชิกลองม้นจะหดหายกลับเข้าไปยังชายแดนแต่อย่างใด กลับกัน การเดินทางดังกล่าวก็เป็นเพียงการ “ออกธุดงค์” ของเจ้าลัทธิไปตามสถานที่ต่างๆ ทั่วดินแดนปากแม่น้ำโขงที่เครือข่ายอำนาจของเขาได้ถูกสถาปนาเอาไว้ก่อนแล้ว²

ทั้งนี้ การเข้ามาระดมทุนทรัพย์-มวลชนและก่อการในนครไช่ฮั่นของฟานชิกลองม้นั้นสามารถสืบสาวหาปัจจัยได้สองทาง ในทางแรก เขาอาจจะยังเหลือสายสัมพันธ์บางอย่างกับผู้มีอิทธิพลในเจอะเหลินตั้งแต่สมัยที่เขายังเป็นเพียงแซงญ่ลูกตำรวจ กระนั้น ด้วยเหตุที่อาชีพเดิมของแซงญ่เป็นเพียงคนรับใช้ในบ้านชาวฝรั่งเศส ลำพังเครือข่ายเดิมของตนจึงอาจไม่เพียงพอในการรวบรวมสาวกในเมืองได้มากอย่างที่เห็นใน ค.ศ. 1913 ความเป็นไปได้ในทางที่สองจึงควรนำมาพิจารณาด้วย คือ อาจจะมียุทธศาสตร์อื่นร่วมมือกับเขาดังแต่ระยะรวบรวมมวลชน ทั้งนี้ ในขณะที่มาร์ไม่ได้กล่าวถึงขบวนการอื่นใดที่เข้ามาสนธิกำลังกับฟานชิกลองม้น หะเหตกลับระบุว่า ฟานชิกลองม้นมีสายสัมพันธ์กับมวลชนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งซ้ำของการจัดตั้งองค์กรมากกว่า คือ พรรคฟ้าดิน (Thiên Địa Hội หรือ the Heaven and Earth Society)³ ซึ่งค่อนข้างสอดคล้องกับความคิดเห็นของมิเชลใน ค.ศ.1914 อย่างไรก็ตาม อัยการชาวฝรั่งเศสผู้นี้กลับมองว่าสำนักบิ๊วเซินฯ ของฟานชิกลองม้นไม่ได้มีนัยสำคัญในฐานะขบวนการศาสนา เพราะแท้จริงคือองค์กรจัดตั้งของพรรคฟ้าดินโดยตรง⁴

¹ Michel. *op cit.* pp. 225-227.

² นอกจากพื้นที่มหานครเซินไช่ฮั่นและปริมณฑลเช่นตัวเมืองเจอะเหลิน มิเชลยังกล่าวถึงเครือข่ายสาวกของฟานชิกลองม้นในแขวงกัมโพช รัฐอารักขากัมพูชาซึ่งอยู่ไม่ไกลจากแขวงเจ็ดกัฟ ในหมู่บ้านลองม้นเหวเตยซึ่งตั้งอยู่ระหว่างแขวงซาตึงญ่กับแขวงเจอะเหลิน และในหมู่บ้านดินแจจที่ตั้งอยู่บริเวณรอยต่อระหว่างแขวงเจอะเหลิน แขวงเตินฮาน และแขวงก่องม้ง ทางตอนใต้ของนครไช่ฮั่น ดูเพิ่มเติมใน Michel. (1914). *op cit.* pp. 226-227.

³ Hue Tam. (1983). *op. cit.* p. 72.

⁴ Michel. (1913). *op cit.* pp. 218-219.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

รูป 2 แผนที่แขวงเจอะเหลิน แถบสี่คือตำบลตาเพือก จุดกลมขนาดเล็กคือตัวเมืองเจอะเหลิน จุดกลมขนาดใหญ่คือนครไซ่ง่อน, Battaille, *Plan topographique de l'arrondissement de Cholon* (Paris: Imp. Lemerancier, 1882) « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

3. ความเป็นมาของพรรคฟ้าดินในเวียดนาม

จุดเริ่มต้นของพรรคฟ้าดินนั้นเกิดขึ้นในจีนช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ “โค่นชิง คืนหมิง” (Restore the Ming and Extirpate the Qing หรือ Bỏ triều Thanh mà phục triều Minh) ทั้งนี้ แม้ในเรื่องเล่าของพรรคจะกล่าวว่า ฐานกำลังของพรรคฟ้าดินได้กระจายตัวไปทั่วจีนตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 กระนั้น การประชุมใหญ่ของพรรคก็เพิ่งจะเริ่มขึ้นในคริสต์ทศวรรษ 1760 โดยบุคคลสำคัญของพรรคฟ้าดินที่มีส่วนในการจัดตั้งสาขาแถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง คือ เหอสีเหวิน (He Xiwen-何喜文) โดยพื้นเพของชายผู้นี้เป็นชาวมณฑลเสฉวน ภาคตะวันตกเฉียงใต้ของจีน แต่เมื่อ

เติบโตใหญ่ เหนือก็ได้เข้าร่วมกับพรรคฟาดินซึ่งมีฐานกำลังหลักอยู่ในมณฑลฮกเกี้ยนและกวางตุ้ง ภาคตะวันออกเฉียงใต้ของจีน และได้ออกปฏิบัติการเป็นโจรสลัดในแถบชายฝั่งทะเลจีนใต้ โดยในปี ค.ศ. 1786 กัปตันเหอได้เข้าร่วมกับทัพของเหวียนฟุกฟ์แอ้งญ์ (Nguyễn Phúc Ánh) ผู้ซึ่งในเวลาต่อมาจะกลายเป็นปฐมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์เหวียน ในช่วงที่กำลังทำสงครามกับกบฏเตยเซิน (Tây Sơn) แม้ในท้ายที่สุด เขาจะสิ้นชีพในสงครามครั้งนั้น แต่พรรคฟาดินก็สามารถใช้โอกาสที่พวกตนได้รับความดีความชอบจากการร่วมมือกับสกุลเหวียน วางรากฐานและเครือข่ายพรรคในดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงได้สำเร็จ¹

ในเวลาต่อมา จากเดิมที่เป็นขบวนการต้านชิงกู่หมิง พรรคฟาดินก็เริ่มเปลี่ยนรูปร่างเป็นขบวนการของชาวเวียดนามมากขึ้นเมื่อเข้าสู่คริสต์ทศวรรษ 1870 โดยเมื่อกองกำลังของบัณฑิตเฮวินถูกฝรั่งเศสตีแตกพ่ายในช่วงเวลาดังกล่าว เหล่าชาวเวียดนามผู้ต่อต้านรัฐบาลอาณานิคมจึงได้แต่หลบเข้าไปซุกอยู่ใต้ปีกของพรรคฟาดินเพื่อรักษาชีวิต จนทำให้สัดส่วนของชาวเวียดนามในพรรคฟาดินผุดเด่นขึ้นมานับแต่ตอนนั้น อย่างไรก็ตาม พรรคฟาดินก็ยังมีได้เคลื่อนไหวโค่นล้มรัฐบาลอาณานิคมอย่างจริงจังจนศตวรรษต่อมา แต่ก็ถือว่าพรรคฟาดินจะไม่สร้างฐานอำนาจใดๆ แก่ตนเอง เพราะในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1880 พรรคฟาดินก็ได้ท้าทายอำนาจอาณานิคมด้วยการออกปล้นเรือสินค้าตามคลองสายต่างๆ ในแถบปากแม่น้ำโขงอยู่เนืองๆ² นอกจากนี้ พรรคฟาดินยังดึงดูดผู้ที่เสียผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจอาณานิคมในแถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง อาทิ ชาวนาและชนชั้นแรงงานเข้ามาเป็นพวก ด้วยการแทรกซึมไปยังส่วนต่างๆ ของระบบเศรษฐกิจโคชินจีน เช่น ห้างร้านในเขตเมือง คนงานในเขตชนบท กลุ่มธุรกิจเรือจ้าง และคนลากรถ พร้อมทั้งกำหนดใช้ระบบจัดเก็บและแบ่งสรรประโยชน์ในแบบของตัวเอง หรือในบางครั้งก็ใช้การปล้นชิงเพื่อหารายได้เข้าองค์กร³

ทั้งนี้ วิธีการกระจายทรัพยากรตามแบบฉบับของพรรคฟาดินเป็นที่ถูกอกถูกใจในหมู่ชาวนาผู้ยากจนที่ต้องเช่าที่ดิน เพราะเมื่อไร่นาของเจ้าที่ดินออกดอกผลอย่างเต็มที่ คนของพรรคจะบุกเข้ายึดผลผลิตในที่ดินผืนนั้น แล้วจัดสรรใหม่ให้ชาวนาผู้เช่าที่ได้รับผลผลิตที่มากกว่าเก่า นอกจากนี้ ในวันที่ 25 เดือนอ้าย ตามปฏิทินจันทรคติจีนของทุกปี พรรคฟาดินจะจัดชุมนุมใหญ่ประจำปีภาคสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง โดยในการชุมนุมดังกล่าวจะเปิดโอกาสให้

¹ Cherry. (2019). *op. cit.* pp. 73-75; ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องเล่าอันผาดโผนในยุทธจักรของพรรคฟาดินในนวนิยายจีนเรื่อง *อุ้ยเซียวป้อ* ประพันธ์โดย กิมย้ง ในปีค.ศ. 1969 และแปลเป็นภาษาไทยโดย น.นพรัตน์ Hue Tam. (1983). *op. cit.* p. 55; Công Lý. (2020). *op. cit.* pp. 72-73; Cherry. (2019). *op. cit.* pp. 74-75.

² Hue Tam. (1983). *op. cit.* p. 55; Công Lý. (2020). *op. cit.* pp. 72-73; Cherry. (2019). *op. cit.* pp. 74-75.

³ Hue Tam. (1983). *op. cit.* p. 67.

ชาวนาที่ยากจนและไม่สามารถกู้ยืมเงินจากธนาคารในระบบได้นั้น เข้ามากู้ยืมกับพรรคฟ้าดิน ด้วยอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งเงินกู้อื่นๆ เพียงแต่ลูกหนี้ห้ามผิन्दชำระในการชุมนุมใหญ่ครั้งถัดไป¹

พร้อมกันกับการปล่อยเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำและการกระจายที่ดิน การชูตรีตรัพยากรอย่างแสนสาหัสจากชนบทเข้าสู่นครไซ่ง่อนของรัฐบาลอาณานิคมก็เป็นบริบทเบื้องหลังสำคัญที่หนุนส่งให้พรรคฟ้าดินยิ่งได้รับความนิยมมากขึ้นในหมู่ผู้ใช้แรงงานมากขึ้น กล่าวคือ ภายใต้อำนาจและการจัดการของรัฐบาลอาณานิคม แม้กฎหมายที่ชนผิวขาวชาวฝรั่งเศสประกาศใช้เหนือโคชินจีนและพื้นที่ส่วนอื่นของอินโดจีนจะสนับสนุนสิทธิของปัจเจกบุคคล แต่ด้วยกฎหมายฉบับเดียวกันนี้เอง ทรัพยากรของเหล่าชาวนาชนพื้นเมืองก็ถูกปัจเจกบุคคลชาวยุโรปและอภิสิทธิชนชาวพื้นเมืองพรากไปเสียจนแทบจะกล่าวได้ว่า ชาวนาในเขตชนบทสมัยอาณานิคมฝรั่งเศสนั้นเหลือแต่ตัวจริงๆ โดยจุดเริ่มต้นของความทุกข์ยากดังกล่าว เริ่มต้นขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1863 ที่รัฐบาลอาณานิคมโคชินจีนออกกฎหมายริบที่ดินที่ของชนพื้นเมืองที่ไม่มาแจ้งอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของภายในเดือนกันยายนของปีเดียวกัน ด้วยกฎหมายเช่นนี้ เมื่อชนพื้นเมืองที่ลี้ภัยสงครามช่วง ค.ศ. 1859-1862 ออกจากนครชาตังญ์และปริมณฑลในโคชินจีนนั้น ได้เดินทางกลับสู่บ้านเกิดของตนหลังเดือนกันยายน ค.ศ. 1863 พวกเขาจึงเปลี่ยนสถานะจากเจ้าของที่ดินพระราชทานในอดีต ที่มีทั้งที่ดินส่วนตัวและที่ดินส่วนร่วม สูการเป็นผู้เช่าที่ดินของผู้อื่น²

ทั้งนี้ แม้จะมีกรณีที่ชาวนาในเขตชนบททำการบุกเบิกที่ดินด้วยตัวเอง กระนั้นพวกเขาก็มักสูญเสียกรรมสิทธิให้แก่ชนชั้นนำชาวนาพื้นเมืองผูกขาดอำนาจการต่อรองและตกลงกับรัฐบาลอาณานิคม ด้วยเหตุนี้ แทนที่ชื่อของพวกเขาจะปรากฏบนเอกสารโฉนดที่ดินที่ดินเหล่านั้นกลับถูกฮุบโดยชนชั้นนำจำนวนเพียงหยิบมือ ดังปรากฏกรณีตัวอย่างในตอนหนึ่งของนวนิยายกึ่งสารคดีที่เขียนโดยฟีเวิน (Phi Vân) เรื่อง ชาวนา (Dân Quê) ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1949 ความว่า ในขณะที่ชาวนากำลังจะบุกเบิกที่ดินแถบหมู่บ้านลองม์เซินให้กลายเป็นที่ทำกินได้สำเร็จเสร็จสิ้นนั้น เก (Thé) ผู้เป็นหนึ่งในสมาชิกสภาหมู่บ้านและเป็นคหบดีคนสำคัญในท้องถิ่นก็ได้แจ้งแก่รัฐบาลอาณานิคมว่า เขาคือเจ้าของที่ดินตัวจริงพร้อมทั้งอ้างว่าชาวนาเหล่านั้นเป็นเพียงแรงงานที่พวกเขาจ้างมา ซึ่งรัฐบาลอาณานิคมก็รับรองตามที่คหบดีเถกอ้าง ทั้งนี้ แม้ชาวนาจะโกรธแค้นอย่างยิ่งที่สุดเมื่อทราบความจริง ทว่าพวกเขาก็ไม่อาจฟ้องร้องหรือต่อสู้คดีกับคหบดีผู้นี้ได้เพราะไม่มีเงินที่จะจ่ายค่าธรรมเนียมให้แก่ศาล ยิ่งไปกว่านั้น

¹ Ibid. pp. 67-69.

² Ngô Vinh Long. (1991). *Before the Revolution: The Vietnamese Peasants Under the French*. p. 11.

คหบดีก็ยังเปิดบ่อนเถื่อนเพื่อให้ชาวบ้านเข้ามาเล่นและกลายเป็นหนี้สิน จนเมื่อไม่เหลืออำนาจใดๆ ไว้ต่อรองแล้ว ชาวบ้านเหล่านั้นก็จะกลายเป็นทาสที่ไม่กล้าแม้แต่จะทำอะไรขัดใจเขาอีกต่อไป¹

ความสนใจของคนชนบทในโคชินจีนยังรวมไปถึงภาวะที่พวกเขาต้องจ่ายค่าเช่าที่เป็นผลผลิตในสัดส่วนร้อยละ 40-50 ของผลผลิตทั้งหมดแก่เจ้าที่ดิน พร้อมกันนั้นพวกเขายังต้องจ่ายภาษีส่วนตัวให้แก่รัฐบาลอาณานิคมเป็นผลผลิตอีกร้อยละ 10 โดยในขณะที่ต้องแบกรับรายจ่ายต่างๆ เหล่านี้ พวกเขายังต้องแบกรับหนี้สินค่าอุปกรณ์และวัตถุดิบการเพาะปลูกด้วยตัวเอง ซึ่งก็กู้ยืมมาจากเจ้าที่ดินในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 50 ถึง 200 ทั้งนี้ในช่วง ค.ศ. 1931-1936 นั้น ยอดการส่งออกข้าวของโคชินจีนพุ่งทะยานสูงขึ้นสวนทางกับยอดการผลิตข้าวที่ตกลงร้อยละ 10 อีกทั้งสัดส่วนผลผลิตข้าวต่อที่ดิน 1 เฮกเตอร์ในสมัยอาณานิคมฝรั่งเศสยังน้อยกว่าที่ผลิตได้ในสมัยราชวงศ์เหวียน จนสะท้อนให้เห็นว่า การบริหารเศรษฐกิจของรัฐบาลอาณานิคมพร้อมเสมอที่จะส่งชวานาผู้มีหนี้สินท่วมตัวและลำบากแร้นแค้นอยู่แล้วนั้นไปสู่ภาวะทุพภิกขภัย²

ด้วยภาวะบีบคั้นเช่นนี้ ชวานาในชนบทจึงหันมาแสวงามักดีต่ออำนาจทางเลือกเช่น พรรคฟ้าดินที่ให้ผลประโยชน์แก่พวกเขาได้มากกว่า นอกจากนี้ พร้อมกับความสามารถในการซื้อใจชวานาในชนบท พรรคฟ้าดินเองก็มีฐานกำลังในเขตเมืองที่เข้มแข็งไม่น้อยเช่นกัน โดยเหวเตมได้กล่าวว่า จุดเด่นอย่างหนึ่งที่พรรคฟ้าดินแตกต่างจากลัทธิบ๊วเซินกีเฮือง คือ พวกเขาสามารถดึงดูดได้แม้แต่แรงงานระดับล่างในเขตเมืองให้มาร่วมงานกับตนได้ โดยในปี ค.ศ. 1913 อำนาจของพรรคฟ้าดินในเขตเมืองสามารถเห็นได้จากบรรดาอุ้งจรรย์านที่ไม่มีร้านใดในเขตนครไซ่ง่อนและปริมณฑลโดยรอบอยู่นอกอำนาจของพรรค อีกทั้งร้านเหล่านี้เองที่ต่อมาก็จะกลายเป็นฐานปฏิบัติการคอยขับเคื้อนและเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยม³ ทั้งนี้ เบาะแสหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพรรคฟ้าดินกับขบวนการบ๊วเซินกีเฮือง คือ ดำนักจำนวนหนึ่งในขบวนการของฟานซิกลองมันนั้นก็แปรสภาพมาจากร้านจรรย์านเช่นกัน⁴

¹ *Ibid.* p. 152 and 159.

² *Ibid.* pp. 48, 50, 64, 84-85, and 104.

³ Hue Tam. (1983). *op. cit.* p. 79; ทั้งนี้เป็นไปได้ว่า อุ้งจรรย์านของพันเอกพระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน) ซึ่งเปิดกิจการในช่วงที่เขาลี้ภัยไปมาระหว่างพนมเปญ-ไซ่ง่อนนั้นก็อาจจะเป็นหนึ่งในสาขาของพรรคฟ้าดินเช่นกัน

⁴ Michel. (1914). *op. cit.* p. 226.

ด้วยปัญหาที่โอกาสทำกินนั้นกระจุกตัวแต่ในนครไซ่ง่อน ในขณะที่พื้นที่ชนบทถูกทอดทิ้งให้เผชิญกับการขูดรีดและภัยพิบัติทางธรรมชาติ แรงงานชาวพื้นเมืองผู้สิ้นหวังจากภูมิลำเนาจึงดิ้นรนอพยพเข้ามาหางานในเมืองใหญ่มากขึ้น¹ จนกลายเป็นฐานกำลังที่ยิ่งมายิ่งเพิ่มพูนของพรรคฟ้าดิน จึงกล่าวได้ว่า แม้นครไซ่ง่อนจะถูกสร้างให้เป็นป้อมปราการคอยคุ้มครองให้รัฐบาลอาณานิคมรู้สึกอุ่นใจว่าพวกเขาจะอยู่รอดในดินแดนโพ้นทะเลแห่งนี้และสามารถควบคุมชาวพื้นเมืองได้อย่างเบ็ดเสร็จขาด แต่การณกลับกลายเป็นว่า เพียงแค่เปลี่ยนผ่านเข้าสู่คริสต์ศตวรรษใหม่ องค์กรต่างๆ ของนครไซ่ง่อนก็เอื้ออำนวยให้ชาวพื้นเมืองเวียดนาม-เขมรร่วมมือกับเครือข่ายชาวจีนโพ้นทะเลนำมาใช้เพื่อโจมตีกลเมืองของเจ้าอาณานิคมเสียเอง โดยในขณะที่ขบวนการอื่นๆ นั้น หากไม่ก่อการอย่างเปิดเผย ณ บริเวณรอบนอกนครไซ่ง่อนก็ต้องระหกระเหินไปยังดินแดนอันห่างไกลเช่นเจ็ดขุนเขาในแขวงเจ็ดดิกข์ ซึ่งในท้ายที่สุดก็ถูกปราบภายในเวลาไม่นาน ทว่าพรรคฟ้าดินนั้นกลับกระทำในสิ่งที่ต่างออกไป พวกเขาแทรกซึมเข้าไปในโครงสร้างของเจ้าอาณานิคมแล้วค่อยๆ สัมผัสกำลังขึ้นมาจนสามารถสร้างความมั่นคงทั้งในแง่ของเงินทุนและโครงสร้างองค์กร ด้วยยุทธศาสตร์เช่นนี้ พรรคฟ้าดินจึงคุ้นเคยกับระบบระเบียบหรือแม้แต่สัญญาณของเมืองสมัยใหม่ของรัฐบาลอาณานิคม และสามารถหยิบยืมกลไกใหม่ๆ เหล่านี้ในการเคลื่อนไหวทางการเมือง ในขณะที่ขบวนการจารีตกลับเป็นไปในทางตรงกันข้าม กล่าวคือ พวกเขายังคงรู้สึกแปลกแยกกับโลกใหม่ที่ชาวต่างแดนนำเข้ามา และหวังที่จะทำลายโลกใบนั้นเสียเพื่อฟื้นฟูโลกแบบเก่ากลับมาอีกครั้ง

อย่างไรก็ตาม คำอธิบายว่าด้วยจุดเชื่อมต่อระหว่างขบวนการปฏิวัติเชิงของฟานซิกลองมกับพรรคฟ้าดินในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษ 1910 นั้นยังคงคลุมเครืออยู่บางส่วน เพราะในขณะที่หะเวเติมอ้างจุดเชื่อมต่องดกล่าวผ่านสายสัมพันธ์ระหว่างฟานซิกลองมกับเหวียนวันเจือก (Nguyễn Văn Trưóc) หรือที่รู้จักกันในวงนักเลงว่า ตือมัด (Tu Mát/มัดอันดับสี่) ผู้นำคนสำคัญของพรรคฟ้าดินและบรรดานักเลงในนครไซ่ง่อน แต่กว่าที่สายสัมพันธ์ดังกล่าวจะปรากฏอย่างชัดเจนก็ต้องรอจน ค.ศ.1916 เมื่อตือมัดนำมวลชนบุกโจมตีเรือนจำกลางนครไซ่ง่อนเพื่อช่วยเหลือฟานซิกลองมที่ถูกจำคุก² ส่วนมิเชลนั้นกลับทำได้เพียงคาดคะเนไว้แต่ต้นว่า ขบวนการของฟานซิกลองมนั้นเป็นสาขาหนึ่งของพรรคฟ้าดินด้วยความคล้ายคลึงด้านความเชื่อและรูปแบบการระดมมวลชน โดยที่มิได้อ้างถึงบุคคลที่เป็นสมาชิกของพรรคฟ้าดินแต่อย่างใด ในขณะที่เดียวกันแม้มิเชลจะกล่าวถึงร้านจักรยาน แต่เขากลับไม่เะใจว่าสถานที่ดังกล่าวถือเป็นตัวบ่งชี้หนึ่งของการเป็นสาขาของพรรคฟ้าดิน³ ในแง่หนึ่งก็กล่าวได้ว่า พฤติการณ์

¹ Cherry. (2019). *op. cit.* p. 29-30.

² Hue Tam. (1983). *op. cit.* pp. 72-73.

³ Michel. (1914). *op. cit.* pp. 217-218.

ของมิเชลนั้นสะท้อนสิ่งที่เหวะเดิมได้วิจารณ์รัฐบาลอาณานิคมในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1910 ว่าล้มเหลวในการทำความเข้าใจสายสัมพันธ์ระหว่างขบวนการปฏิวัติกับพรรคฟาดิน

อันที่จริงนั้น กิจการร้านจักรเย็บผ้าอาจจะเป็นเบาะแสที่บ่งบอกว่าใครคือทูตจากพรรคฟาดินที่อยู่ในสำนักของฟานซิกลองม์ จากเอกสารของมิเชล เขาระบุว่าผู้ที่จัดตั้งร้านจักรเย็บผ้าเพื่อบังหน้าคือนักหนังสือพิมพ์ มิงญี่ (Minh Kỳ) และตือหม่าง (Tur Màng/หม่างอันดับสี่) โดยมิงญี่นั้นไม่เพียงมีฐานอำนาจอยู่บริเวณแขวงกัมโพช รัฐอารักขากัมพูชา ที่ซึ่งถูกโจ่งจันโดยสื่อสิ่งพิมพ์ของชาวฝรั่งเศสว่า เต็มไปด้วยโจรชาวจีนและขบวนการผิบุญ หากแต่ยังเป็นผู้ดูแลการขยายตัวของสาขาในเขตอารักขาอินโดจีนเช่นกัน¹ ส่วนตือหม่างนั้นนอกจากจะเป็นหนึ่งในผู้ดูแลคานัก-ร้านจักรเย็บผ้าในตัวเมืองเจอะเหลินแล้ว ชื่อของเขาก็เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นนามเรียกในจาริตของพรรคฟาดิน โดยเซอร์รีได้กล่าวใน *Down and Out in Saigon* ว่าสมาชิกพรรคฟาดินนั้นมีชื่อจัดตั้งเป็นตัวเลข² จึงพอจะกล่าวได้ว่า นอกจากตือหม่างแล้ว ก็มีมิงญี่และตือหม่างที่น่าจะเป็นคนจากพรรคฟาดินผู้คอยช่วยเหลือฟานซิกลองม์ตั้งแต่การก่อการในต้นคริสต์ทศวรรษ 1910

4. ความล้มเหลวที่น่าสะพรึง: การลุกฮือในนครไซ่ง่อน ค.ศ. 1913 และ ค.ศ. 1916

แม้ปลายคริสต์ทศวรรษที่ 1910 ถึงต้นคริสต์ทศวรรษ 1920 จะเป็นช่วงเวลาสำคัญที่ถูกนิยามโดยนักวิชาการหลายรายว่าเป็นก้าวแรกของการเคลื่อนไหวต่อต้านอาณานิคมในนครไซ่ง่อน³ กระนั้น พวกเขา ก็อาจกล่าวถูกต้องเพียงในส่วนที่เกี่ยวกับการโหมกระพือของความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ในพื้นที่ทางปัญญาเท่านั้น ทว่าประเด็นว่าด้วยภูมิศาสตร์การเมืองที่เคยถือวานครไซ่ง่อนคือปราการและสรวงสวรรค์อันเข้มแข็งของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสและพันธมิตรนั้น อาจกล่าวได้ว่า จุดเริ่มการลุกฮือต่อต้านอาณานิคมในพื้นที่เมืองสมัยใหม่เช่นไซ่ง่อนนั้นเริ่มต้นขึ้นเร็วกว่าที่นักวิชาการข้างต้นเข้าใจอยู่หลายปี

ข้อมูลในเอกสาร “Le Complot de Saïgon-Cholon” นั้นได้แสดงให้เห็นว่า ในวันที่ 22 เดือนมีนาคม ค.ศ. 1913 เจ้าหน้าที่สายตรวจอาณานิคมประจำแขวงฟานเทียต (Phan Thiét) ได้เข้าจับกุมฟานซิกลองม์ระหว่างกำลังเดินทางจากนครไซ่ง่อนไปยังภูเขาลูกหนึ่งในฟานเทียต

¹ D'un jour a l'autre. (1913, 28 March). *op cit.* p. 1; Michel. (1914). *op cit.* p. 226.

² Cherry. (2019). *op. cit.* p. 77.

³ ดู Marr. (1981). *op. cit.*; Peycam. (2012). *op. cit.*; Nghia. (2011). *op. cit.*

เพื่อประกอบพิธีราชาภิเษกให้แก่ตนเอง โดยเนื้อตัวของเขานั้นนุ่งห่มด้วยอาภรณ์หรูหรา แต่งองค์ทรงเครื่องด้วยเพชรนิลจินดาระยิบระยับซึ่งอัยการมิเชลกล่าวว่า “อัญมณีเหล่านี้ถูกขโมยมาจากสุสานในนครหลวงเหว (Hué) นอกจากนี้ฟานซิกลองมียังได้พกพากระบี่ที่สลักวลี “เริ่มจากโค่นทรราช แล้วจึงพิฆาตกัณธินชั่ว” (D’abord vous frapperez le prince injuste, ensuite vous frapperez les ministres rebelles) คัมภีร์ที่จารึกมนต์อาคมคงกระพัน เงินทองจำนวนมาก และจี๋ทองสลักอักษรจีนซึ่งมิเชลถอดความออกมาว่า “จักรพรรดิฟานซิกลองมิ่งแห่งราชวงศ์หมิงอันเกรียงไกร” (l’empereur Phan-xich Long et du grand empire des Ming)¹

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวในส่วนของการจัดตั้งขบวนการนั้น แม้ในเอกสาร “Le Complot de Saigon-Cholon” จะชี้ว่า ฟานซิกลองมิ่งนั้นเป็นหนึ่งในผู้นำสาขาของพรรคฟ้าดินจากการอ้างว่าตนนั้นคือ “จักรพรรดิแห่งราชวงศ์หมิง”² กระนั้น ผู้เขียนกลับเห็นด้วยกับการวิเคราะห์ของเหวเตมว่า วีรกรรมของฟานซิกลองมิ่งนั้นเป็นไปในแนวทางที่ใกล้เคียงกับลัทธิบ๊วเซินก็เอื่องมากกว่า³ โดยนอกจากปุมหลังทางไสยเวทย์ของฟานซิกลองมิ่งที่ได้กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้แล้ว ผู้เขียนยังเกิดความเข้าใจประการหนึ่งว่า เหตุที่ฝรั่งเศสเข้าใจว่าฟานซิกลองมิ่งเป็นสมาชิกพรรคฟ้าดินนั้น เพราะในแง่หนึ่ง แม้คำว่า มิงญ์ (Minh/ราชวงศ์หมิง) และคำว่า หว่าง (Hoàng/จักรพรรดิ) อันเป็นฉายาของฟานซิกลองมิ่งนั้นจะสามารถแปลเป็นจักรพรรดิแห่งต้าหมิงได้ กระนั้น เมื่อนำคำดังกล่าวมาสมaskanเป็นมิงญ์หว่าง (Minh Hoàng) ก็สามารถแปลได้อีกความหมายว่า พระเมตเตยะพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติของลัทธิบ๊วเซินก็เอื่อง อันเป็นปุมหลังสำคัญของฟานซิกลองมิ่งและเป็นเงื่อนไขที่ถูกเจ้าหน้าที่อาณานิคมมองข้ามไป

อย่างไรก็ตาม การจับกุมเจ้าลัทธิในครั้งนั้นก็หาได้ยับยั้งสาวกของเขาในการเข้าร่วมตัวอยู่ในนครไซ่ง่อนไม่ ราวกับว่าได้วางแผนการไว้อย่างรัดกุมแล้ว เพราะอีกสองวันต่อมา ตำรวจนครบาลไซ่ง่อนก็พบวัดถูกระเบิดหนักประมาณ 14-16 กิโลกรัม วางกระจาย 8 จุดทั่วเมือง ได้แก่ สวนสาธารณะหลังทำเนียบบนโรดม ค่ายทหารโอแมร์ มุมตีกระหว่างถนนท่าเรือและถนนชาร์เน่ ริมทางรถรางในนครไซ่ง่อน สีแยกเรือนจำกลาง ตลาดในเมืองเจอะเหลิน 2 แห่ง และสำนักงานสืบสวนเมืองเจอะเหลิน ทั้งนี้ แม้ท้ายที่สุดจะไร้เปลวเพลิงและฝุ่นควันสีดำพวยพุ่งขึ้นสู่ฟ้าเมืองไซ่ง่อน กระนั้นทางการอาณานิคมก็ยังคงอดอกสันขวัญหายกับกลยุทธ์สงครามสื่อของอีกฝ่ายมิได้ เมื่อเจ้าหน้าที่รัฐอาณานิคมพบใบปลิวที่กระจายเกลื่อนกลาดทั่วเมืองพร้อมข้อความ “ลุกขึ้นเถิด ทวงแผ่นดินของเราคืนมา” (ตามเอกสารของฝรั่งเศสเขียนว่า

¹ Michel. (1914). *op cit.* p. 219; Cherry. (2019). *op. cit.* pp. 2.

² *ibid.*

³ Hue Tam. (1983). *op. cit.* pp. 29 and 58-59.

Soulevons-nous et reprenons notre pays) และในอีกสี่วันหลังการตรวจพบวัดระเบิด สวากผู้ศรัทธาในตัวฟานชิกลองมีจำนวน 600 คน นุ่งห่มด้วยชุดขาว ในมือถือมิดและหอก เป็นอาวุธประจำกาย ก็ได้มารวมกลุ่มกันกลางนครไซ่ง่อนเพื่อขับไล่รัฐบาลอาณานิคมของ ฝรั่งเศส ก่อนจะถูกปราบปรามและจับกุมในระยะเวลาอันสั้น¹

แม้ขบวนการของฟานชิกลองจะไม่สามารถต้านทานอำนาจของรัฐบาลอาณานิคมได้ กระนั้น เครื่องประดับ กระบี่ ไสยเวทย์ และมวลชนกลางนครไซ่ง่อนก็เขย่าขวัญรัฐบาลอาณานิคมได้ไม่น้อย เพราะการชุมนุมครั้งดังกล่าวถือเป็นสัญญาณแรกที่มีมวลชนคนพื้นเมือง แสดงให้เห็นว่า พื้นที่เมืองสมัยใหม่ที่ชาวฝรั่งเศสสถาปนาขึ้นมาเหนือดินแดนอาณานิคม ตะวันออกไกลนั้นไม่อาจปกป้องพวกเขาให้พ้นจากความคับแค้นของชนพื้นเมืองได้อีกต่อไป แม้เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลอาณานิคมพยายามจะบ่อนเซาะการเคลื่อนไหวที่ล้มเหลวแต่เกรี้ยวกราด ครั้งนั้นว่าเป็นเพียงแค่เรื่อง “ชวนตลกขบขัน” (une comédie)² ทว่าภายหลังจากที่ปราบกบฏ สวากฟานชิกลองใน ค.ศ. 1913 และการสยบมวลชนพรรคฟ้าดินที่พากันบุกช่วยฟานชิกลองมี แทกคุกเรือนจำกลางใน ค.ศ. 1916 รัฐบาลอาณานิคมกลับรับมือเรื่องที่ตนเคยขบขันด้วยการกระวีกระวาดกวาดล้างสมาคมใต้ดินรวมถึงองค์กรทั่วไปกลุ่มอื่นๆ ในนครไซ่ง่อน โดยมีพลเมืองถูกจับกุมในครั้งนั้นมากถึงราว 1,500 คนด้วยข้อหาล้มล้างการปกครอง³

รูป 3 แผนที่ไซ่ง่อน-เจอะเหลิน จุดสีที่ถูกแต้มไว้คือตำแหน่งที่ขบวนการของฟานชิกลองมีวางระเบิดไว้, *Plan de Saigon-Cholon* (Hanoi: Service géographique de l'Indochine, 1923) « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

¹ Cherry. (2019). *op. cit.* pp. 2-3; Michel. (1914). *op. cit.* pp. 218-223; Hue Tam. (1983). *op. cit.* pp. 69-70.

² Michel. (1914). *op. cit.* p. 220.

³ Hansen. (2007). *op. cit.* p. 114.

อันที่จริงดูเหมือนว่าประชาชน โดยเฉพาะชาวยุโรปในโคชินจีนเองก็ไม่ได้ร่วมขบขันกับรัฐบาลอาณานิคมตั้งแต่แรก เพราะจะเห็นภาวะเสียขวัญของพวกเขาได้จากหนังสือพิมพ์ *Le Cri de Saigon* ฉบับวันที่ 28 มีนาคม 1913 ซึ่งมีข้อเขียนคร่ำครวญหลังผ่านเหตุการณ์ลุกฮือในนครไซ่ง่อน ค.ศ. 1913 ว่า “ในโคชินจีนนั้น ไม่มีพื้นที่ใดที่ปลอดภัยอีกแล้ว แม้แต่ในเมืองใหญ่ต่างๆ แม้แต่ในเมืองหลวง ที่ซึ่งตำรวจเอาแต่เก็บเบาะแสที่ได้รับรายงานไว้กับตัว” (En Cochinchine, Il n'existe plus aucune sécurité, même dans les centres, même dans la capitale, où la police cache jalousement tous les mafaits qui lui sont signalés)¹ นอกจากนี้ แม้แต่หนังสือพิมพ์ด้านกีฬาเช่น *Saigon sportif* ฉบับวันที่ 29 มีนาคม 1913 ก็จั่วหัวคอลัมน์ที่เกี่ยวกับเหตุการณ์วางระเบิดว่า “อุกอาจยิ่ง! มีอาชญากรวางระเบิดในเมืองอันสงบสุขของเรา” (Grave attentat! Une main criminelle a déposé, dans notre cité si paisible, des bombes) ก่อนจะวิพากษ์วิจารณ์ความไร้ประสิทธิภาพในการสืบสวนของตำรวจอาณานิคม²

ทั้งนี้ ความร่วมมือระหว่างลัทธิปิ่วเซินก็เชื่อมโยงกับพรรคฟ้าดินให้เห็นได้ชัดยิ่งขึ้นหลังจากลองมีถูกรัฐบาลอาณานิคมจำคุกใน ค.ศ. 1913 โดยพรรคฟ้าดินและขบวนการปิ่วเซินก็เชื่อมโยงกันยังคงร่วมกันเคลื่อนไหวระดมผู้คนต่อไปเพื่อระดมการต่อต้านอันรุนแรงอีกครั้งในนครไซ่ง่อน ค.ศ. 1916 เมื่อกองกำลังของทั้งสองขบวนการได้ลอบเข้ามาในเขตเมืองด้วยการซ่อนตัวในรถขนวัตถุดิบอาหารและวัสดุก่อสร้าง³ โดยเป้าหมายของปฏิบัติการครั้งนั้นมีอยู่สองประการ ในเบื้องต้นคือการช่วยฟานซิกลองม้แหกคุกเรือนจำกลาง และในขั้นสูงสุดคือการยึดทำเนียบบนโรดมพร้อมทั้งโค่นล้มรัฐบาลอาณานิคม โดยพันธมิตรฟ้าดิน-ปิ่วเซินได้แบ่งกำลังออกเป็น 2 ส่วน กองกำลังระลอกที่ 1 จะถูกส่งเข้าไปเปิดฉากโจมตีรัฐบาลอาณานิคมในใจกลางเมือง ส่วนกองกำลังระลอกที่ 2 จะคุมเชิงอยู่รอบนอกเพื่อเข้าสนับสนุนกองกำลังแรก ทั้งนี้ เมื่อกองกำลังกลุ่มแรกเข้ามาในเมืองได้สำเร็จ พวกเขาก็กระจายตัวไปประจำ 3 จุดตามแนวท่าเรือเบลเยียม (Quay de Belgique) ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง ได้แก่ หัวถนนมัค-มาฮง (Rue Mac Mahon) อีกกลุ่มห่างจากกลุ่มแรกไปทางตะวันออกใกล้กับถนนเนเมซี (Rue Némésis) และกลุ่มสุดท้ายประจำอยู่ที่หัวถนนมาร์เชส (Rue Marchaise) หลังจากนั้น ทั้งสามกลุ่มก็เคลื่อนพลมุ่งตรงไปยังเรือนจำนครไซ่ง่อนที่ตั้งอยู่กลางเมือง พร้อมกันนั้นก็เข้าโจมตีชาวฝรั่งเศสที่พบเจอระหว่างทาง อย่างไรก็ตาม ท้ายที่สุดแล้วฟานซิกลองม้

¹ D'un jour a l'autre. (1913, 28 March). *op cit.* pp. 1-2.

² A bâtons rompus. (1913, 29 March). *Saigon sportif*. pp. 2-3.

³ Hue Tam. (1983). *op. cit.* pp. 72-73; Cherry. (2019). *op. cit.* pp. 70-72.

ก็ไม่มีโอกาสได้ออกมานั่งเก้าอี้ผู้ว่าการฯ ในทำเนียบบนโรตมตามแผนที่วางไว้ เนื่องจากเพราะการปฏิวัติของบรรดาสหายนั้นล้มเหลวตั้งแต่ขั้นแรกๆ โดยต้นเหตุของความพ่ายแพ้ครั้งดังกล่าวเกิดจากการส่งสัญญาณที่ผิดพลาดระหว่างกองกำลังระลอกที่ 1 กับกองกำลังระลอกที่ 2 และจากการที่ฝ่ายอาณานิคมมีอาวุธที่เหนือกว่าเช่นปืนยาว ในขณะที่ฝ่ายกบฏนั้นมีเพียงอาวุธระยะประชิด ทำให้พันธมิตรฟ้าดิน-ปั่วเซินต้องมีอันแตกกระสานซ่านเซ็น บ้างก็ถูกระสุนวิสามัญ ณ์ ที่เกิดเหตุ บ้างก็หนีลงเรือสำปั้น บ้างก็กระโดดลงคลองจีน (Arroyo chinoise) บ้างก็หนีเข้าป่าละเมาะระหว่างนครไช่ง่อนกับแขวงเจอะเหลิน และส่วนหนึ่งถูกจับกุมขณะกำลังจะขึ้นรถรางหลบหนี¹

หลังจากที่แผนแหกคุกเรือนจำกลางนครไช่ง่อนล้มเหลว ไม่เป็นที่ทราบแน่ชัดว่าชะตากรรมของฟานซิกลองม้นั้นเป็นเช่นไรต่อไป กระนั้น การหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ของเขาตั้งแต่ ค.ศ. 1916 เป็นต้นมา และการที่มีผู้อ้างว่าตนเองเป็นฟานซิกลองม้นกลับชาติมาเกิดในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1930 จึงมีความเป็นไปได้ว่า เขาอาจจะถูกประหารไปพร้อมกับสาวกและคนของพรรคฟ้าดินอีก 37 คนในข้อหากบฏ อย่างไรก็ตาม หลังจากการหายตัวไปของฟานซิกลองม้นและความพ่ายแพ้ของพรรคฟ้าดินในการปฏิวัติข้างต้น บทบาทของพรรคฟ้าดินที่เคลื่อนไหวในเขตเมืองของนครไช่ง่อนก็ซบเซาลงไป เหวะเตมอธิบายว่า พรรคฟ้าดินหลัง ค.ศ. 1916 นั้นเริ่มประสบกับปัญหาด้านอุดมการณ์และระเบียบองค์กรที่หละหลวมจนทำให้สมาชิกพรรคแตกกระสานซ่านเซ็นไปอยู่กับขบวนการอื่นๆ ในขณะที่แฮนเซินได้อธิบายบริบทเพิ่มเติมว่า หลังการลุกฮือใน ค.ศ. 1916 รัฐบาลอาณานิคมก็ได้ออกกวาดล้างกลุ่มสมาคมลับครั้งใหญ่ ดังนั้น สำหรับนักเคลื่อนไหวต่อต้านอาณานิคมนั้น การอยู่ในสังกัดพรรคฟ้าดินที่เผยตัวจากเงามืดแล้ว อาจตกเป็นเป้าให้รัฐบาลตามล่าได้ง่ายกว่าการสังกัดขบวนการอื่นๆ ที่ยังคงหลบซ่อนหรือกำลังก่อรูป²

¹ Cherry. (2019). *op. cit.* pp. 70-72.

² Hue Tam. (1983). *op. cit.* pp. 78 and 84; Hansen. (2007). *op. cit.* p. 113.

รูป 4 เส้นทางการบุกช่วยฟานซิกลองม์แหกคุกเรือนจำกลางนครไซ่ง่อนของพรรคฟ้าดินใน ค.ศ.1916,
Plan de Saigon-Cholon (Hanoi: Service géographique de l'Indochine, 1923)
 « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

แม้เรื่องราวการเคลื่อนไหวของฟานซิกลองม์และพรรคฟ้าดินในนครไซ่ง่อนจะเต็มไปด้วยผู้คน สมาคม และระบบกฎเกณฑ์ที่ทั้งเกี่ยวพันและซับซ้อนกัน แต่ก็มิได้หมายความว่าตัวนครไซ่ง่อนเองในฐานะ “พื้นที่เมือง” จะเป็นเพียงฉากหลังของตัวละครต่างๆ ในประวัติศาสตร์ โดยปราศจากส่วนร่วมในการต่อสู้ของพวกเขา กล่าวคือ พร้อมกับการเป็นปราการที่คอยปกป้องชาวฝรั่งเศส รัฐบาลอาณานิคม และบรรดาผู้สวามิภักดิ์ ให้ได้เสพสุขภายในบรรยากาศปารีสจำลองที่สรรสร้างจากการขูดรีดผลผลิตของชาวนาผู้ยากจนในพื้นที่ชนบท และน้ำพักน้ำแรงของคนงานผู้ยากไร้ในพื้นที่เมืองแล้วนั้น ข้อมูลข้างต้นก็ได้แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ของนครไซ่ง่อนเองนั้นก็ยังสามารถถูกพลิกกลับมาให้กลายเป็นโครงสร้างสำคัญที่คอยอำนวยความสะดวกสู่กลุ่มกำลังและเข้าสู่ใจรัฐบาลอาณานิคมเช่นกัน

แม้ในเบื้องต้นนั้น ชาวพื้นเมืองจะไม่สามารถแก้กลเมืองสมัยใหม่ของรัฐบาลอาณานิคมในทันทีทันใดได้ จนถูกบดขยี้จนแตกพ่ายไปในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 อย่างไรก็ตาม การชุมนุมของสาวกฟานซิกลองม์ใน ค.ศ. 1913 และการลุกฮือแหกคุกเรือนจำกลางนครไซ่ง่อนใน ค.ศ. 1916 นั้นก็แสดงให้เห็นว่าก่อนการเปิดพื้นที่สาธารณะในหมู่ชาวพื้นเมืองเพื่อถกเถียงเรื่องการเมืองในนครไซ่ง่อนช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1910 ตามคำอธิบายของเพย์แคมใน *The Birth of Vietnamese Political Journalism*¹ และก่อนการถาโถมของกระแสชาตินิยม

¹ Peycam. (2012). *op. cit.*

สมัยใหม่ในคริสต์ทศวรรษ 1920 ตามคำอธิบายของมาร์ในงานเรื่อง *Vietnamese Tradition on Trial 1920-1945*¹ น่าจะเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะเคลื่อนไหวภายใต้สภาพแวดล้อมแบบใหม่ในหมู่ชาวพื้นเมืองอยู่ก่อนแล้ว ทั้งนี้ แม้สัดส่วนประชากรชาวพื้นเมืองในนครไซ่ง่อนในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1890 ถึงต้นคริสต์ทศวรรษ 1910 จะเติบโตแบบก้าวกระโดด² กระนั้น ผู้เขียนก็ยังคงเห็นว่า เพียงแค่การเติบโตของประชากรอย่างเดียวไม่สามารถอธิบายการต่อต้านอาณานิคมในนครไซ่ง่อนหลัง ค.ศ. 1920 ได้ เพราะทั้งจากบันทึกการเดินทางของชาวฝรั่งเศสในนครไซ่ง่อนทั้งในปี ค.ศ. 1872 และปี ค.ศ. 1893 ได้แสดงให้เห็นว่า ชนพื้นเมืองจำนวนมากกระจุกตัวอยู่ ณ เมืองแห่งนี้มานานแล้วโดยที่มิได้ก่อการต่อต้านใดๆ³

เช่นนั้นแล้ว ในเมื่อขบวนการจารีตล่มสลาย และขบวนการสมัยใหม่ก็ยังไม่ตั้งมั่น การเคลื่อนไหวของฟานซิกลองม้และพรรคฟาดินในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1910 จึงกลายเป็นปรากฏการณ์ที่กำลังอยู่ระหว่างการเคลื่อนไหวแบบเก่าและแบบใหม่ ทั้งนี้ การพิจารณาการเคลื่อนไหวของเขายังเผยให้เห็นว่า มวลชนชาวพื้นเมืองในโคชินจีนเปลี่ยนแปลงจากการเคลื่อนไหวในชนบทมาสู่เขตเมืองได้อย่างไร ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่นำพาชาวพื้นเมืองเหล่านี้รวมถึงองค์ประกอบจากดินแดนเจ็ดขุนเขามาสู่นครไซ่ง่อนและกล้าที่จะท้าทายอำนาจของรัฐบาลอาณานิคมได้นั้น คือ การร่วมมือกันระหว่างขบวนการสองกลุ่มที่มีจุดเด่นต่างกัน โดยในขณะที่ขบวนการปิ่วเซินกัเอื่องของฟานซิกลองม้นั้นสามารถดึงดูดความปรารถนาทางจิตวิญญาณของชาวพื้นเมืองได้ พรรคฟาดินก็มีเครือข่ายขนาดใหญ่จนสามารถสร้างฐานกำลังคนให้แก่ลัทธิของฟานซิกลองม้ซึ่งกระจายตัวทั่วทั้งโคชินจีน รวมถึงนครไซ่ง่อน กอปรกับการแผ่ตัวในโคชินจีนเป็นเวลานานย่อมทำให้พรรคฟาดินเข้าใจถึงกลไกต่างๆ ในระบบเมืองอาณานิคมและถ่ายทอดประสบการณ์ต่างๆ ดังกล่าวสู่มวลชนตัวเล็กตัวน้อย ซึ่งเป็นไปได้ว่า นอกจากกลวิธีการถ่ายทอดยุทธศาสตร์ที่มาร์กล่าวถึงแล้ว พรรคฟาดินก็อาจจะถ่ายทอดกลศึกแก่มวลชนเมื่อถึงคราวชุมนุมใหญ่ประจำปี

¹ Marr. (1981). *op. cit.*

² Cherry. (2019). *op. cit.* pp. 29-30

³ A. Morice. (1997). *People and Wildlife in and Around Saigon, 1872-1873.* pp. 1-9; Pierre Barreton. (1999). *op. cit.* pp. 31-67.

สรุป

แม้จะยังถูกปกครองโดยฝรั่งเศส แต่นครไซ่ง่อนในคริสต์ทศวรรษที่ 1910 ก็หาได้เป็นเขาวงกตที่ขบวนการต่อต้านอาณานิคมของเหล่าชนพื้นเมืองไม่อาจแก้กลได้อีกต่อไปไม่ การวางระเบิดตามจุดสำคัญในเมืองแสดงให้เห็นว่า ความร่วมมือระหว่างขบวนการศาสนา เช่นลัทธิบัวเชนก็เชื่อมกับสมาคมลับในเมืองเช่นพรรคฟ้าดินในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษ 1910 นั้นได้ทำให้พวกเขารู้จักที่จะใช้พื้นที่ดังกล่าวในเชิงยุทธศาสตร์เพื่อเข้าโรมรันกับรัฐบาลอาณานิคม ยิ่งไปกว่านั้น การที่พวกเขายังเคลื่อนไหวด้วยความรุนแรงแม้ว่าแกนนำทางจิตวิญญาณของพวกเขาจะถูกควบคุมตัวโดยรัฐบาลอาณานิคมทั้งในปี ค.ศ. 1913 และปี ค.ศ. 1916 นั้นก็แสดงให้เห็นว่าพวกเขาไม่ได้จำนนกับระบบการควบคุมของชาวฝรั่งเศสเช่นที่เคยเป็นในศตวรรษก่อนอีกต่อไป เสียงตะโกนว่า “ตายชะ! พวกฝรั่งเศส” และ “ปล่อยตัวพี่ใหญ่” ในระหว่างที่พวกเขากำลังบุกโจมตีเรือนจำกลางนครไซ่ง่อนก็ได้แสดงให้เห็นว่า พวกเขาารู้สึกว่าตนมีอำนาจเหนือพื้นที่ที่ตนเคยรู้สึกแปลกแยกได้แล้ว¹

ยิ่งไปกว่านั้น ด้วยแนวคิดชาตินิยมที่ได้รับหน่ออ่อนจากฟานโบยเจิว (Phan Bội Châu) และฟานจูงจิง (Phan Chu Trinh) ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1900 สองปัญญาชนผู้ตั้งคำถามและแม้กระทั่งท้าทายต่อการกดขี่ทางภาพชาวเวียดนามให้ต่ำต้อยกว่าชาวยุโรปนั้น ชนพื้นเมืองในขบวนการดังกล่าวก็ยังรู้สึกเป็นเจ้าของผืนแผ่นดินไซ่ง่อนอย่างรุนแรงมากขึ้นกว่าเก่า² อีกทั้งการมีอาคารในเขตเมืองเป็นฐานปฏิบัติการก็ช่วยเปลี่ยนความหมายของสถาปัตยกรรมในเมืองจากเมืองตะวันตกเป็นเมืองของชนพื้นเมืองได้เช่นกัน และที่น่าสนใจที่สุด ภายหลังจากที่พันธมิตรบัวเชนก็เชื่อม-พรรคฟ้าดินใช้ไปปลิวและมวลชนเพื่อเขย่าขวัญเจ้าอาณานิคมถึงกลางนครหลวง สิ่งพิมพ์และพื้นที่สาธารณะโดยชาวเวียดนามก็เติบโตและขยายตัวมากขึ้นทั้งจากการที่รัฐบาลอาณานิคมเริ่มยอมเปิดพื้นที่ให้ชนพื้นเมืองได้ระบายความขุ่นเคือง และจากความมุ่งมั่นของชนพื้นเมืองที่ต้องการจะใช้หน้ากระดาษและตัวอักษรเพื่อเรียกร้องความเปลี่ยนแปลงในสังคม จนนำไปสู่การกระจายแนวคิดชาตินิยมในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1920-1930 ในที่สุด³

¹ Cherry. (2019). *op. cit.* p. 71; Hue Tam. (1983). *op. cit.* p. 73.

² Marr. (1971). *op. cit.* p. 275.

³ ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเปิดพื้นที่สื่อหลังพันธมิตรฟ้าดิน-บัวเชนบนนครไซ่ง่อนได้ใน Peycam. (2012). *op. cit.* 58-67 and *passim* และดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับสื่อสิ่งพิมพ์ที่ช่วยขับเคลื่อนขบวนการชาตินิยมเวียดนามได้ใน Marr. (1981). *op. cit.*; Shawn Frederick McHale. (2004). *Print and Power: Confucianism, Communism, and Buddhism in the Making of Modern Vietnam.*

กล่าวกันว่าในเชิงเปรียบเทียบกับขบวนการสายจาริตในดินแดนที่ใกล้เคียงกัน ช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน และวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน เช่น กบฏนักมวยในจีนและกองทัพธรรม (의병) ในเกาหลี ในขณะที่กบฏนักมวยหรือในชื่อทางการคือ สมาพันธ์กำปั้นแห่งคุณธรรมและเอกภาพ (Yihetuan 義和拳) ออกประทัดประหารชาวตะวันตกและคริสตชนในแถบชายฝั่งทางเหนือของจีนช่วงค.ศ. 1898-1899 ก่อนจะประจัญบานกับกองกำลังพันธมิตรหกชาติกลางกรุงปักกิ่ง ค.ศ. 1900 โดยมี “ราชสำนักชิง” คอยสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ขบวนการบ๊วเซินก็เฝ้าในแถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงนั้นกลับหมายจะโค่นล้มทั้ง “ราชสำนักเหวียน” ที่กรุงเว้และ “รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส” ที่นครไซ่ง่อนโดยมีเพียงสมาคมลับเช่นพรรคฟ้าดินร่วมก่อการ ส่วนกองทัพธรรมในเกาหลีนั้น พวกเขายังคงยึดมั่นกับการฟื้นฟูวิถีแห่งขงจื้อ-เต๋า-พุทธในแถบพื้นที่ชนบท และได้ขับเคลื่อนองค์กรแบบสมัยใหม่อย่างจริงจังจนล่มสลายไปในปี ค.ศ. 1910 อันที่จริงแล้วนั้น แม้แต่ในช่วงที่กองทัพธรรมยังคงเคลื่อนไหวอยู่ พวกเขาก็เป็นปฏิปักษ์ต่อขบวนการปฏิรูปสมัยใหม่เช่น สมาคมก้าวหน้า (Chinbohoe) ซึ่งก่อตั้งจากมวลชนสายหนึ่งที่เคยร่วมต่อสู้เคียงบ่าเคียงไหล่กับพวกเขาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เสียด้วยซ้ำ¹

จุดที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ การที่กบฏนักมวยสามารถรุกโรมชนต่างชาติได้ถึงพื้นที่เมืองใหญ่เช่น กรุงปักกิ่ง เซี่ยงไฮ้ และเทียนจินพร้อมๆ กับการจับมือระบอบเก่าเป็นพันธมิตร โดยแม้ประเด็นว่าด้วยปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของเมืองกับการเคลื่อนไหวของขบวนการดังกล่าวจะจำเป็นที่จะต้องศึกษาวิจัยเพิ่มเติมต่อไป กระนั้น สิ่งที่ยังต้องตระหนักคือความเข้มข้นของอำนาจอาณานิคมในจีนนั้นยังน้อยกว่าพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงและนครไซ่ง่อนที่ไม่ได้เผชิญเพียงแค่อำนาจต่างดาวที่ค่อๆ คืบคลานจากภายนอกในนามของการค้า แต่ต้องแบกรับการขูดรีดจากรัฐบาลอาณานิคมที่อ้างสิทธิการเป็นผู้ปกครองโดยตรงในพื้นที่ดังกล่าว

นอกจากนี้ ข้อสันนิษฐานหนึ่งที่พอจะยกมาอภิปรายได้ก่อนคือ พื้นที่เมืองใหญ่เหล่านั้นยังคงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การสังสมบารมีและพลังศักดิ์สิทธิ์สำหรับกบฏนักมวยผ่านสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า แท่นบูชา ซึ่งมักจะอยู่ในพื้นที่แบบดังกล่าว โดยพวกเขาจะใช้เพื่ออัญเชิญพลังศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเชื่อว่าจะทำให้มีร่างกายอยู่คงกระพัน² ทั้งนี้ อาจเป็นไปได้ว่า ในภาวะที่ราชสำนักชิงมิได้พ่ายแพ้ให้แก่พันธมิตรหกชาติอย่างราบคาบ ระบอบเก่าจึงยังคงรักษาสัญลักษณ์แบบจาริตไว้

¹Yuzi Maramatsu. (April 1953). The “Boxers” in 1898-1899, the Origin of the “I-Ho-Chuan” (義和拳). *The Annals of the Hitotsubashi Academy*. 3(2): 236-237; James B. Palais. (1979). Political Participation in Traditional Korea, 1876-1910. *The Journal of Korean Studies*. 1: 100 and 106-107.

² Esherick. (1987). *op. cit.* pp. 65-95 and 292-293

ให้มวลชนกบฏนักมวยได้ใช้สำหรับปลุกปลอบขวัญสร้าง ความห้าวหาญเพื่อต่อต้านผู้รุกรานต่างแดนไว้ได้อยู่บ้าง ด้วยเงื่อนไขเช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่า การต่อสู้กับชาวต่างแดนของกบฏนักมวยที่ยังเหลือเมืองและอำนาจรัฐแบบจารีตคอยหนุนหลังนั้นดูจะคล้ายคลึงกับการต่อสู้ของกองกำลังราชสำนักเวียญประจํานครชาติงญ์กับกองเรือฝรั่งเศสในค.ศ. 1859 ก่อนที่ปราการหงสาจะถูกฝรั่งเศสถล่มด้วยปืนใหญ่มากกว่า¹

¹ Nghia. (2011). *op. cit.* pp. 56 and 61; August Thomazi. (1934). *La conquête de l'Indochine*. pp. 34-36.

บรรณานุกรม

หลักฐานชั้นต้น

- A bâtons rompus. (1913, 29 March). *Saigon sportif*. pp. 2-3
- August Challamel. (1906). *Carte physique et politique de la Cochinchine d'après les documents officiels de la colonie*. Paris: Morocq. « Source gallica.bnf.fr / BnF ».
- Bataille. (1882). *Plan topographique de l'arrondissement de Cholon*. Paris: Imp. Lemerancier. « Source gallica.bnf.fr / BnF ».
- Brossard M. Cobigny. (1874). *Carte générale de la Cochinchine française*. Paris: Dépôt des Cartes et plans de la Marine. « Source gallica.bnf.fr / BnF ».
- D'un jour a l'autre. (1913, 28 March). *Le Cri de Saigon*. pp. 1-12.
- Gabriel Michel. (1914). Le Complot de Saïgon-Cholon. In *Revue des grands procès contemporains*, XXXIII. Edited by Emile de Saint-Auban. pp. 200-241. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence. « Source gallica.bnf.fr / BnF ».
- Plan de Saïgon-Cholon*. (1923). Hanoi: Service géographique de l'Indochine. « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

หนังสือภาษาไทย

- สุด จอนเจตสิน. (2550). *ประวัติศาสตร์เวียดนามตั้งแต่สมัยอาณานิคมฝรั่งเศสถึงปัจจุบัน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เหวียนดักเหวียน. (2545). *เวียดนาม: ประวัติศาสตร์ฉบับพิสดาร*. แปลโดย เพ็ชร สุมิตร. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

บทความ หนังสือ และนิตยสารภาษาต่างประเทศ

- A. Morice. (1997). *People and Wildlife in and Around Saigon, 1872-1873*. Bangkok: White Lotus Press.
- Anne Ruth Hansen. (2007). *How to Behave: Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia, 1860-1930*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- August Thomazi. (1934). *La conquête de l'Indochine*. Paris: Payot. « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

- David G. Marr. (1971). *Vietnamese Anticolonialism, 1885-1925*. Berkeley: University of California Press.
- David G. Marr. (1981). *Vietnamese Tradition on Trial 1920-1945*. Berkeley: University of California Press.
- Erik Harms. (2011). *Saigon's Edge: On the Margins of Ho Chi Minh City*. Minneapolis; London: University of Minnesota Press.
- Haydon Cherry. (2019). *Down and Out in Saigon: Stories of the Poor in a Colonial City*. New Haven and London: Yale University Press.
- Heather Marie Stur. (2020). *Saigon at War: South Vietnam and the Global Sixties*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ho Tai Hue Tam. (1983). *Millenarianism and Peasant Politics in Vietnam*. Cambridge; Massachusetts; London: Havard University Press.
- Huỳnh Lúa. (1982). Công cuộc Khai phá Vùng Đồng Nai-Gia Định trong Thế kỷ 17-18. In *Một số Vấn đề Khoa học Xã hội về Đồng bằng sông Cửu Long*. Edited by Nguyễn Khắc Toan et al. pp. 85-94. Hanoi: Social Sciences Publishing House. 1982.
- J. Chesneaux. (1955). "Stages in the Development of the Vietnam National Movement 1862-1940." *Past & Present*. 7: 74-75.
- James B. Palais. (1979). Political Participation in Traditional Korea, 1876-1910. *The Journal of Korean Studies*. 1: 73-121.
- Joseph W. Esherick. (1987). *The Origins of the Boxer Uprising*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Lê Công Lý. (2020). Tiểu Truyện Thủ Khoa Huân: Đối Chiếu và Chú Thích. *Tạp chí Nghiên cứu và Phát triển*, số 2 (156): 70-94.
- Mark W. McLeod. (1993, March). Trương Định and Vietnamese Anti-Colonialism, 1859-64: A Reappraisal. *Journal of Southeast Asian Studies*. 24(1): 88-105.
- Nghia M Vo. (2011). *Saigon: A History*. Jefferson: McFarland & Company.
- Ngô Vĩnh Long. (1991). *Before the Revolution: The Vietnamese Peasants Under the French*. (2nd ed.). New York: Columbia University Press.

- Nguyễn Công Bình. (1990). Một Số Đặc điểm Xuất phát Của Miền Nam Đi Lên Chủ nghĩa Xã Hội. In *Miền Nam Trong Sự Nghiệp Đổi Mới*. Edited by Nguyễn Quang Vinh et al. pp. 21–34. Tp. Hồ Chí Minh: Social Sciences Publishing House.
- Nguyễn Khắc Viện. (1985). From One Delta to Another. In *Southern Vietnam 1975–1985*. Edited by Nguyễn Khắc Viện. pp. 279–325. Hanoi: Foreign Languages Publishing House.
- Nguyễn Khắc Viện. (1985). The Mekong Delta: Socio-Historical Survey. In *Southern Vietnam 1975–1985*. Edited by Nguyễn Khắc Viện. pp. 338–361. Hanoi: Foreign Languages Publishing House.
- Nicola Cooper. (2001). *France in Indochina: Colonial Encounters*. Oxford: Berg.
- Philip Taylor. (2001). *Fragments of the Present: Searching for Modernity in Vietnam's South*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Philippe M. F. Peycam. (2012). *The Birth of Vietnamese Political Journalism: Saigon, 1916–1930*. New York: Columbia University Press.
- Pierre Barreton. (1999). Saigon. In *Cities of Nineteenth Century: Hanoi, Saigon, Hue and the Champa Ruins*. Bangkok: White Lotus Press.
- Reynaldo Ileto. (1999). Religion and Anti-Colonial Movements. In *The Cambridge History of Southeast Asia Vol. 2 Part 1: From c. 1800 to the 1930s*. Edited by Nicolas Tarling. pp. 193–244. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shawn Frederick McHale. (2004). *Print and Power: Confucianism, Communism, and Buddhism in the Making of Modern Vietnam*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Sơn Nam. (1992). *Cá tính Miền Nam*. Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Văn hòa.
- Sud Chonchirdsin. (November 1997). The Indochinese Communist Party and the Nam Ky uprising in Cochin China, November–December 1940. *South East Asia Research*. 5(3): 269–293.
- Thượng Hồng. (2005). Võ Duy Dương: Người Con của Quảng Ngãi ở Đất Nam Bộ. In *Anh hùng Võ Duy Dương Chống Pháp ở Đồng Tháp*, Edited by Thượng Hồng. pp. 15–16. Hà Nội: Nhà Xuất Bản Thanh Niên.

- Trần Văn Giàu. (1982). Mấy Đặc tính của Nông dân Đồng bằng Sông Cửu Long-Đồng Nai. In *Một số Vấn Đề Khoa Học Xã Hội về Đồng bằng Sông Cửu Long*. Edited by Nguyễn Khánh Toàn et al. pp. 197-206. Hanoi: Viện Khoa học Xã hội.
- W. Macmahon Ball. (1952). "Nationalism and Communism in Vietnam." *Far Eastern Survey*. 21(3): 26-27.
- Yuzi Maramatsu. (1953, April). The "Boxers" in 1898-1899, the Origin of the "I-Ho-Chuan" (義和拳). *The Annals of the Hitotsubashi Academy*. 3(2): 236-261.

